

PERIODIEKE UITGAVE VAN DE NEDERLANDSE TUINENSTICHTING

TUINJOURNAAL

11e JAARGANG NR 4 AUGUSTUS 1994

BOLW SELS

in het groen

Nederlandse Tuinenstichting

Doelstelling: het instandhouden van tuinen met een karakteristieke vormgeving, ligging en beplanting.

De bescherming van karakteristieke tuinen laat vaak te wensen over. Er kunnen allerlei redenen zijn voor achterstallig onderhoud: de financiële lasten worden te zwaar ... de leeftijd van de eigenaren eist zijn tol ... de kinderen of nieuwe eigenaren zijn niet geïnteresseerd ... en wat dies meer zij. Achteruitgang en zelfs verdwijning zijn daarvan niet zelden het gevolg - en dat dat een groot verlies kan betekenen behoeft geen betoog.

Om het behoud van waardevolle tuinen - die dateren van na 1850 - daadwerkelijk te kunnen aanpakken werd in 1980 de Nederlandse Tuinenstichting opgericht. Het aantal donateurs nam gestaag toe; met de door hen opgebrachte middelen wordt al het mogelijke gedaan om de doelstellingen van de NTs te verwezenlijken.

Behalve in financieel opzicht wordt de NTs door vele donateurs ook met raad en daad gesteund en dit is van onschatbare waarde. Er zijn bijvoorbeeld zo'n 150 eigenaren van tuinen - grote en kleine, in landelijke en stedelijke gebieden - die deze tuinen op vaste dagen, alléén voor collega-donateurs, openstellen. Voorts zijn donateurs behulpzaam bij het organiseren van dagen waarop bijzondere tuinen in groepsverband worden bezocht, bij public relations-activiteiten ten behoeve van de NTs en, niet het minst, bij het onderhoud en de openstelling van de Hof van Walenburg te Langbroek, een unieke tuin waarvan de NTs het beheer op zich heeft genomen.

* Er verschijnt vier maal per jaar een Tuinjournaal, waarin velerlei voor tuinliefhebbers interessante informatie te vinden is. In het eerste nummer, het Open Tuinen Boekje, worden alle 'Open tuinen' omschreven. Bovendien verschijnt er in februari een Special, waarin veelal een bijzonder thema wordt behandeld.

* Bij het donateurschap hoort een **tuinpas** (op naam) die als toegangsbewijs voor de 'Open tuinen' dient en recht geeft op korting in geval van aankopen bij kwekers en tuinplantenwinkels die bij de NTs zijn aangesloten.

Naast een aantal boeken over bijzondere tuinen heeft de NTs, met hulp van o.a. het Prins Bernhardfonds, enkele ook uit wetenschappelijk oogpunt belangwekkende publicaties over de 'jongere' tuinarchitectuur in Nederland - uit de periode 1850-1940 - tot stand gebracht.

De minimum-contributie bedraagt f 37,50 per jaar. Geschenk-donaties zijn eveneens mogelijk.

Aanmeldingen bij het secretariaat:

Herengracht 476, 1017 CB Amsterdam, telefoon 020-6235058

PERIODIEKE UITGAVE VAN DE NEDERLANDSE TUINENSTICHTING

TUINJOURNAAL

11e JAARGANG NR 4 AUGUSTUS 1994

Bouwsels in het groen

In de 18e eeuw werd in Engeland afstand genomen van de informele, symmetrische tuinstijl. Met John Locke ontstond de idee dat de mens ter wereld komt als een onbeschreven blad en kennis verzamelt door waarneming en beleving. Steeds meer groeide het besef dat de vrije natuur een belangrijke bron was voor emotionele ervaringen en de persoonsvorming. De Engelsen ontwikkelden een heel nieuwe tuinstijl met een landschappelijke aanleg. De nieuwe 'open geest' creëerde weidse vergezichten, daarbij gestimuleerd door een hernieuwde belangstelling voor de klassieke oudheid, literatuur en verre reizen. In die sfeer ontstond ook de

'folly', een wonderlijk tuingebouwtje dat de landschapstuin een diepere, meestal wat melancholisch getinte, betekenis gaf. Met een geheel aan de eigen fantasie ontsproten folly liet de tuineigenaar zien dat hij met zijn tijd meeging. Hij bouwde tempels en pagodes uit interesse voor andere culturen,

namaakkastelen en boomhuisjes om bezoekers te verbazen en paviljoens en theekoepletjes om zelf van de natuur te genieten. Wie in Hidcote is geweest herinnert zich vast nog wel die grappige kleine tuinhuisjes - of eigenlijk belvédères - met uitzicht op de allée die dwars door de tuin loopt. Een nuttige functie hebben ze niet, die koepletjes; ze zijn alleen maar bedoeld om in te zitten en van de tuin te genieten. Follies kwamen voort uit de vrije geest en waren vaak fantasievolle en bizarre produkten, bedoeld om te verbazen en te vermaken. Excentrieke geesten maakten piramiden, vulkanen of namaakruïnes. Voorop stond het plezier dat opdrachtgever, maker en bezoeker aan de folly beleefden. Dat heeft ook een rol gespeeld bij de totstandkoming van dit nummer van het Tuinjournaal. De redactie koos het thema 'follies' na een ontmoeting met De Donderberggroep, een stichting die deze vorm van 'vermaaksarchitectuur' in Nederland, België en Luxemburg tracht te behouden en te restaureren. Hun enthousiasme heeft de redactie duidelijk geïnspireerd. Mocht u na lezing van de artikelen ook geboeid zijn geraakt door het fenomeen 'folly', dan wijzen wij u op een speciale folly-excursie, die de Nederlandse Tuinenstichting samen met De Donderberggroep in september organiseert. Meer informatie vindt u op pagina 4 van dit Tuinjournaal.

Marian Lenshoek

Bouwsels in het groen, inleiding	1
Inhoudsopgave	2
<i>Van het Tuinhuis</i> , Een mooie zomerse dag, PR-deskundige gevraagd, Marijke Heuff kalender, Hex in de herfst, Excursie Donderberg, Samenstelling commissies per april 1994,	3
<i>Nagekomen Evenementen</i>	7

BOUWSELS IN HET GROEN

Follies in Nederland en België, <i>Anton Nuijten</i>	10
De herontdekking van de folly, <i>Marian Lenshoek</i>	15
Romantische of eigentijdse tuinpriëlen, <i>A.J. van der Horst</i>	17
Vakantie onder een historisch dak, <i>Kitty de Smit-Kremer</i>	
Bouw uw eigen groene folly, <i>Gerritjan Deunk</i>	20
Cultus van de hermitage in Nederland, <i>Wim Meulenkamp</i>	21
Groene auto's, <i>Eric Blok</i>	25
Tuingebouwtjes als verlengstuk van het huis, <i>Eric Blok</i>	29
De Donderberggroep	30
Gijsbert van Laar, <i>Carla Oldenburger</i>	31
Rozen en fabriekjes in België, <i>Jan van Hoften</i>	34
Een tempel voor de stormgod, <i>Loekie Schwartz</i>	38
In memoriam Roberto Burle Marx, <i>Gerard Rakers</i>	42
<i>Recensies</i> : Twickel, Tuinieren het hele jaar	43
<i>Binnengekomen boeken</i>	45
<i>Kwekerijen</i> : Wiebe Wesstra,	
Jos Frijns	48
<i>Tuinjournaal Classified</i> , aangesloten kwekerijen, tuinshops en tuinplantenwinkels	

Illustratie
The Pineapple,
Stirlingshire.
Te huur, zie
pagina 20

VAN HET TUINHUIS VOOR DE GOEDE ORDE

Een mooie zomerse dag

Vandaag even niet werken in de tuin, maar er gewoon van genieten. Ik denk dat dat voor velen van ons erg moeilijk is. Gaat u dan maar even zitten met deze jongste uitgave van het Tuinjournaal. Dan heeft u toch nog het gevoel dat u 'nuttig' bezig bent. De Tuinjournaals worden door onze donateurs altijd met buitengewoon veel enthousiasme ontvangen. Het is bepaald niet iets wat ongelezen op de grote hoop gaat. Wij hebben als bestuur van de Tuinenstichting veel waardering voor de redactie van het Tuinjournaal. Er is nu wel een discussie gaande over het formaat van het Tuinjournaal. Er gaan stemmen op om het huidige formaat (A5) te veranderen in een groter (A4) formaat. Op dit moment zijn we daar nog niet uit; voor 1995 betekent het voorsnog dat u het Tuinjournaal in het huidige formaat blijft ontvangen.

Maar naast het uitgeven van het Tuinjournaal doet de Tuinenstichting nog veel meer. We hebben een flink aantal enthousiaste commissies, die proberen activiteiten te organiseren voor onze donateurs. De voorzitters van deze commissies zullen in de komende nummers van het Tuinjournaal vertellen over hun bezigheden. Aan één activiteit wil ik nu even speciaal aandacht besteden.

In onze doelstelling staat dat de Tuinenstichting zich inzet voor het in stand houden van tuinen met een karakteristieke vormgeving, ligging en beplanting. Wij proberen daar op verschillende manieren inhoud aan te geven. In de eerste plaats is het belangrijk dat we op verantwoorde wijze in beeld krijgen wat er in Nederland vanaf 1850 gebeurd is op dit terrein. We hebben hierover drie publicaties het licht doen zien, en de opdracht voor een vierde onderzoek wordt binnenkort gegeven.

Maar als we goed in beeld hebben welke mooie tuinen er nog zijn, dan is de volgende stap natuurlijk om ook mee te werken aan het behoud van die tuinen. De Rijksoverheid is hard bezig met de inventarisatie van jongere bouwkunst die bewaard moet worden, volgens ons horen tuinen daar ook bij.

We trachten dit duidelijk te maken aan het Rijk, maar ook aan de Provincie-besturen. In principe is een ieder het met ons eens, maar... er is natuurlijk geen geld. Wij willen nu zelf proberen met bescheiden financiële steun, eigenaren van waardevolle tuinen te helpen een restauratie of conserveringsplan te maken. Onze Monumentencommissie heeft een enquête uitgestuurd naar eigenaren van tuinen die in onze publicaties voorkomen, om te vragen of zij daar belangstelling voor hebben. We zijn erg benieuwd. Volgend jaar bestaat de Tuinenstichting 15 jaar. Wij zijn een jonge club die een onstuimige groei meemaakt. Wij hopen op bescheiden wijze dat lustrum volgend jaar te vieren. U hoort daar ongetwijfeld meer over! Ik hoop dat wij met elkaar mooie tuinen kunnen bewaren voor de toekomst.

Nicoline van den Broek

Voorzitter Nederlandse Tuinenstichting

PR-deskundige gezocht

Elders in dit Tuinjournaal vindt u een opgave van de verschillende commissies die het bestuur van de NTs ter zijde staan. De commissie die over Public Relations-aangelegenheden adviseert is nog niet op volle kracht. Van deze PR-commissie maken momenteel deel uit: Julia Voskuil ('groenpubliciste'), Pim Beijen (langdurige ervaring in de uitgeverwereld), Gerritjan Deunk (grafisch vormgever) en de bestuursleden Cees Janssen (bedreven in o.m. het organiseren van tentoonstellingen en symposia) en Ed de Vries (coördinator en trait d'union met het bestuur). In dit gezelschap ontbreekt iemand die ervaring heeft met het specifieke PR-werk - voor de snel in omvang en belang groeiende NTs een gemis dat zich in toeneemende mate laat voelen.

Bij het zoeken naar een geschikte kandidaat

willen we het onder onze donateurs beschikbare potentieel zeker niet buiten beschouwing laten. Mocht er iemand onder u zijn die belangstelling heeft voor deze (ongehonoreerde) functie, dan ontvangt het bestuur graag een schriftelijke reactie (correspondentie-adres Herengracht 476, 1017 CB Amsterdam). Wat het tijdsbeslag betreft: de PR-commissie vergadert doorgaans 6 à 8 maal per jaar.

Marijke Heuff-kalender

De tuinkalender 1995 van groen-fotografie Marijke Heuff is (al weer) uit. Prachtige foto's van Nederlandse en buitenlandse tuinen in zowel lente en zomer als herfst en wintertooi. De winkelprijs is f 38,95. Voor donateurs van de NTs: f 35,-.

De tuinenkalender is te verkrijgen in alle tuinshops of te bestellen via de gele folder (te vinden in een van uw vorige Tuinjournaals) d.m.v. overmaking van het bedrag plus f 7,50 verzendkosten.

Donderbergdag

Op zaterdag 3 september organiseert de NTs, in samenwerking met de Donderberggroep een excursie voor 75 donateurs van de stichting naar Follies in de provincie Utrecht. Aanvang 9.30 op het station van Amersfoort in Het Station op het perron.

Lunch op kasteel Amerongen, einde dag 18 uur. Kosten f 60,- p.p. U kunt zich aanmelden, telefonisch, op werkdagen van 10 tot 16 uur, telefoon 020- 6235058.

De follies liggen veelal op grote goederen, vandaar dat vermeld zij dat er stevig gewandeld gaat worden.

Samenstelling commissies per april 1994

*Cie. IN- EN VERKOOP

O. Venstra

Mevr. G.M.W. de Haan

Mevr. M.A.H. Diepeveen

Ir. M. Kamps (bestuur)

Ing. A.J. de Haes (Raad van Advies)

*Cie. WALENBURG

L. Vellekoop (bestuur)

Mevr. mr A.A. van Berge (bestuur)

Mevr. M.A.H. Diepeveen

Mevr. P.M. Keyzer

A.J. van der Horst (bestuur)

P.J. Langeveld (bestuur)

O. Venstra

*Cie. OPEN TUINEN

Mevr. L.H. Doorman

Mevr. E. André de la Porte

Mevr. M.J.L. Biolders

Mevr. M.O. Muller

J. de la Hayze (bestuur)

*Cie. DONATEURSDAGEN

Mevr. A. van Houten

Mevr. H. Rogaar

C.J.M. Janssen (bestuur)

*Cie. MONUMENTEN

G. Heuff (bestuur)

Mevr. dr. F. Hellendoorn

Mevr. drs. C. Oldenburger

Mr. G.R. de Vries (bestuur)

Mr. J.H. Boerboom (bestuur)

Ir. T.S. Smith

Drs. R. de Jong

A. Bohnenn

W. Zielemann

*Cie. PUBLIC RELATIONS

Mr. G.R. de Vries (bestuur)

Mevr. J. Voskuil

C.J.M. Janssen (bestuur)

J.W. Beyen

G.J. Deunk

W.van Melick (adviseur)

*Cie. KWEKERS

J. de la Hayze (bestuur)

Mevr. F. van Eeghen-Elias

J. Bakker

Hex in de Herfst

In het vorige Tuinjournaal zijn in de rubriek Nagekomen Evenementen de bezoekdata van de Open-deur dagen tuinen Kasteel Hex verkeerd door ons overgenomen. Voor het ongemak een ieder hierdoor aangedaan, bieden wij via deze weg onze welgemeende excuses aan, in het bijzonder de eigenaresse mevrouw Gravin d'Ursell. In september zijn de tuinen van Hex nog te bezoeken op za 24 en zo 25 sept van 10 tot 18 uur. Toegangsprijs: f 11,- (Bfr 200) (zie voor verdere informatie rubriek Nagekomen Evenementen en pag 34 van dit Tuinjournaal).

Anton Schleperspad geopend. Op een stralende 25 juni is in Amsterdam een fietspad in gebruik genomen dat genoemd is naar Anton Schlepers, oprichter samen met Henk Gerritsen van de Prionatuinen in Schuinesloot. Het fietspad loopt over de Oeverlanden, een gebied voor het behoud waarvan Anton Schlepers zich tijdens zijn leven met succes heeft ingezet.

AUGUSTUS

* **13 aug Open Dag Hof van Walenburg**, Langbroekerdijk 29 A te Langbroek. Open 10-17 uur entree f 5,- tot 12 jr f 2,50. Helaas niet toegankelijk voor rolstoelen, buggy's en honden

* **15 t/m 19 aug Cursus 'Waarnemen van de natuur'** Studiecencentrum Kraaybeckerhof, Diederichslaan 25, Driebergen. D.m.v. Goethe's kleurenleer maakt u kennis met de 'fenomenologie'. Kosten f 650,- (excl. maaltijden en overnachtingen) Inl 020-6278744

* **za 20 en zo 21 aug** organiseert de **Hortus Botanicus Amsterdam**, Plantage Middenlaan 2a, i.s.m. de regio's Amstelland en Zaanstreek van de Nederlandse Fuchsiavereniging een grote **Fuchsia-expositie**. Open 11-17 uur entree f 7,50 stadspashouders f 6,50 tot 14 jr f 4,50 Inl 020-6258411

* **t/m 27 aug** tentoonstelling **'De Fontein van Pallas'** in Koninklijk Paleis op de Dam, Amsterdam.

Rond deze marmeren fontein (ook wel Minerva-fontein genoemd) uit de Gouden Eeuw is een zeer interessante tentoonstelling opgezet die aan de hand van beelden en objecten, schilderijen en prenten

drie belangrijke aspecten uit die tijd belicht: Artis Quellie en zijn beeldhouwerken in het voormalige stadhuis; de politiek-economische en culturele verwevenheden van Amsterdam en Duitsland, en het landschapspark van Johan Maurits te Kleef. Dagelijks

geopend van 12.30-17 uur entree f 5,- 65+, cjp en stadspashouders f 3,-. De informatie en uitgebreide catalogus 'De Fontein van Pallas, een geschenk van Amsterdam aan Johan Maurits', een uitgave van Stichting Koninklijk Paleis te Amsterdam, kost f 29,50.

* **t/m aug** openstelling **Warnsveldse Overtuin en Huize Welgelegen** met expositie. Open iedere do mi 14-17 uur. Entree huis en tuin f 3,75 65+ en kinderen 6 tot 12 f 2,50 Inl VVV Achterhoek 05750-19330

* **t/m 15 sept** is de zomerexpositie in de **tuinen van Westrup**, Brink 9, Westdorp nog opengesteld. Open di t/m zo 10-17 uur entree f 5,-

* **t/m 25 sept** Beeldende kunstmanifestatie **De Hollandse Tuin** op verschillende locaties in Leiden en Oegstgeest, georganiseerd door Centrum Beeldende Kunst Leiden. De stadsroute voert de bezoeker (per fiets of te voet) langs bijzondere en dikwijls ongekende tuinen. Informatiekrant met plattegrond is op diverse locaties in Leiden te verkrijgen, alsmede een catalogus; daarnaast is er in de monumentale expositiezaal van Centrum Beeldende Kunst een **groepstentoonstelling** ingericht rond de tuin als metafoor. Inl 071-165338

* **t/m sept** **Galerie & Beeldentuin De Waverdijk**, Waverdijk 17, Waverveen/Nessersluis. Open iedere za 10-17 uur en na tel afspraak. Inl 02974-323

* **t/m sept** **'Tuin in Beeld' en 'Beeld in Tuin'** rondom de boerderij **De Horsthoeve**, Schotsweg 7, IJhorst (gem. Staphorst). Open dagelijks (behalve ma) van 10-17 uur entree f 5,- Inl 05224-2048

* **t/m 8 okt 4e Biënnale Trompenburg, Arboretum Trompenburg**, Honingerdijk 64, Rotterdam-Kralingen. Eens in de twee jaar transformeert Het Amsterdams Beeldhouwers Kollektief Arboretum Trompenburg gedurende de zomermaanden tot beeldenpark. Open ma t/m za 9-17 uur (gesloten zo- en feestdagen) entree f 5,- tot 16 jr gratis. Rondleidingen op afspraak. Inl 010-4526599

SEPTEMBER

* **3 sept Donderbergdag** (zie voor verdere informatie en gegevens pag.4 van dit Tuin-journaal)

5 t/m 11 sept Lichtweek 1994 in de Informatietuinen Appeltern met tuinhappening en tuinmarkt. Open 10-23 uur entree f 10,-, 's avonds tijdens Lichtweek v.a. 19 uur f 5,- en tijdens tuinmarkt f 7,50. Inl 08874-1732

* **6 sept Open Dag Hof van Walenburg** (zie gegevens augustus)

* **10 sept Open Landhuisdag** Studiecencentrum Kraaybeckerhof, Diederichslaan 25, Driebergen. Voor iedereen die interesse heeft in het cursusaanbod en zich wil oriënteren over de vele aspecten van mens en natuur, van natuurvoeding tot biologische landbouw, bos- en boomverzorging. Open 10-13 uur entree gratis. Inl 03438-12925

* **Laatste seizoensactiviteiten van Arboretum Kalmthout**, Heuvel 2, Kalmthout, België: 3 sept t/m 2 okt Botanische olieverfschilderijen met vingertechniek van de Belgische kunstenares Alma de Mey in tentoonstellingszaal. Dagelijks van 10 tot 17 uur; za 3 en zo 4 sept Bollen- en Vaste Planten Weekend met 10 à 15 gerenommeerde kwe-

Greencard van start

Wim Oudshoorn komt soms oren te kort om alle vragen te kunnen beantwoorden die hem via de telefoon van Greencard gesteld worden. Hij is een van de deskundigen die via de advieslijn vragen beantwoorden. De consumentenadvieslijn is een van de activiteiten van Greencard. Verder worden ook juridische adviezen gegeven en worden in 1995 cursussen tuinaanleg en onderhoud gepland. Informatie 079-621621.

kers, onder wie blikvangers als Rita v.d. Zalm en Peter Nyssen. Doorlopend van 10 tot 17 uur; zo 4 sept laatste zomerwandeling, aanvang stipt 19 uur; za 17 en zo 18 sept Fuchsiaweekend op het binnenterras naast het onthaalgebouw. Open 10-17 uur entree Bfrs 150 (f 7,50). Inl 00.32.3.666.67.41

* **24 sept Evenementendag De Priona Tuinen**, Schuineslootweg 13, Schuinesloot (bij Slagharen). Diverse stands, lezingen en een optreden van Edwin Rutten. Open 12-17 uur. Inl 05231-1734

* **24 en 25 sept Open-deur dagen Kasteel Hex**, Heers (België). Open 10-18 uur entree f 11,- (Bfrs 200) -12 gratis. Inl ma t/m vrij 9-12 uur: 00.32.12.744615

RUISCHENDE KLEDEN IN WEER EN WIND

Als afsluiting van het seizoen organiseert de Heerenhof op 17 en 18 september een **expositie van tafelkleden**. Kleden ontworpen door Hanneke Rustema zijn gedekt opgesteld op verschillende plekken in de tuin. De Heerenhof, Veldstraat 12a, Maastricht. Open van 11-17 uur.

* v/a 25 sept eerste aflevering van Teleac-serie **'In de ban van de roos'**. In deze zesdelige televisieserie gaat presentator Roger Phillips samen met botanicus Martyn Rix op zoek naar de oorsprong van deze bloem; vanaf het mysterieuze begin in het Midden-Oosten tot in het Europa van nu. Wekelijks van 18.45-19.15 uur via TV 2.

* v/a 26 sept De Vrije Universiteit in Amsterdam organiseert in het kader van het Hoger Onderwijs voor Ouderen (HOVO) de cursus: **'Hoofdstukken uit de geschiedenis van de Westeuropese tuin- en landschapsarchitectuur: van de Romeinse tijd tot en met de 20ste eeuw'**. De cursus duurt 10 weken, in wekelijkse hoor- en discussiecolleges van 3 uur, overdag in de gebouwen van de VU o.l.v. drs. Marleen Dominicus. Gastspreker is dr. Erik de Jong. Inschrijving tot 10 sept. Prijs f 300,-. Inl 020-444 5000

OKTOBER

* 1 en 2 okt **Evenementen Weekend Arboretum Trompenburg**, Honingerdijk 64, Rotterdam/Kralingen. Voor gereduceerd tarief kunt u dit mooie, rond 1820 aangelegde, park met al zijn bijzondere bomen, struiken en andere planten bezoeken, alsmede diverse activiteiten en stands. Open 9-17 uur entree f 2,50 (normaal f 5,-) tot 16 jaar en **donateurs NTs gratis**. Inl 010-4526599 (stand NTs aanwezig); hele maand okt in Trompenburg **Rotterdamse Tea & Garden-trip** i.s.m. restaurant Engels: 'High Tea' en wandeling door botanische tuin in Engelse stijl. Deze maand ook op zo open. Dagkaart f 18,50 (incl High Tea en vervoerskaart) verkrijgbaar bij verkooppunten Rotterdams Vervoerbedrijf. Inl 06-9292 (reisinfo), 010-4526599 (Arboretum)

* 12 t/m 14 okt Zevende **Restoration 94**, de internationale vakbeurs voor het behoud van cultureel en industrieel erfgoed, in de Amstelhal van de Amsterdamse RAI. Inmiddels het Europese evenement voor restauratie en conservering met informatie over o.a. boeken, archieven, schilderijen, textiel, gevels, ornamenten en... tuinen.

* 22 t/m 24 okt **Fruittentoonstelling 'Souvenirs van eeuwen'** met als thema 'Vruchten van vroeger tot 19nu', (halfjaarlijks) georganiseerd door de Noordelijke Pomologische Vereniging. Open 22e, 23e 10-18 uur en 24e 10-16 uur in het AOC-F.M.W. (voorheen Middelbare Tuinbouwschool), majoor van Swietenlaan 15, Frederiksoord. Inl 05920-55221

* 23 okt **Herfstskleuren** in de tuinen van De Wiersse, Wierserallee 9, Vorden. Open

10-17 uur entree f 6,- -6 jr gratis. Groepsbezoek met gids volgens afspraak via mevr. Stelling tel 05735-1409. Overige inl via VVV Achterhoek 05750-19355

Tentoonstelling **Het beeld buiten**, vier eeuwen tuinsculptuur in de Noordelijke Nederlanden, 16e eeuw -heden. Kasteel **Het Nijenhuis** bij Heino. T/m 25 sept, dagelijks van 11-17 uur (behalve ma). Inl 05729-1434

Vanuit een gevarieerde collectie beelden uit eigen bezit biedt de Hannema-de Steurs fundatie met een aantal bruiklenen een overzicht van tuinbeelden- en sieraden. Via een beeldenroute in deze schitterende omgeving krijgt men een indruk van het beeld buiten in de juiste context.

Er is een zandstenen Ceres, die toegeschreven wordt aan Rombout Verhulst, opgesteld bij de barokvijver. Het is recent gerestaureerd en in de destijds gangbare witte kleur geschilderd. Deze restauratie markeert het

begin van een omvangrijk conserverings- en restauratie-programma van de collectie tuinbeelden. Een gietijzeren Knecht met de jachthonden van Jacquemart vindt u bij de bosrand. Er is een bankje van Irene Fortuin en een pas verworven tuinsieraad van Sonja Oudendijk.

Van de vaste collectie is vooral het Hildebrandmonument uit 1918 van Bronner zeer bijzonder. Dit bestaat uit een achthoekige fonteinbak met negen beelden. In de Haarlemmerhout staat slechts een kopie opgesteld! In de bijgebouwen op het voorplein van het kasteel is een begeleidende tentoonstelling opgesteld met ontwerpplannen- en tekeningen. Tegelijk met de tentoonstelling is er een overzichtelijke publicatie over tuinbeelden verschenen: 'Vier eeuwen Tuinsculptuur in de Noordelijke Nederlanden' van de hand van Erik de Jong en Claudia Schellekens, een uitgave van de Hannema-de Steurs Fundatie, en kost f 40,-.

Janneke Cok-Escher

Biologische Siertuinverzorging

In de voorjaarsspecial van dit jaar maakten we melding van een speciale cursus voor donateurs van de NTs op de Kraaybeekhof te Driebergen. Gedurende vier zaterdagen kunt u kennis maken met ecologisch verantwoord tuinieren in de siertuin. De cursus wordt gegeven gedurende vier zaterdagen in het najaar. Er zijn nog enkele plaatsen open, dus u kunt zich nog aanmelden! Inlichtingen 03438-12925

Follies in Nederland en België: een historisch perspectief

De folly is een van oorsprong Engels verschijnsel, dat voor het eerst zijn intrede doet in de geschiedenis van de architectuur bij de eerste aanzetten van de landschapstuin in Groot-Brittannië vanaf 1720-'30. De eerdere formele, geometrische vorm van tuinaanleg uit Frankrijk raakte langzamerhand uit de mode. In ontwerpboeken en geschriften propageerden de Engelsen voortaan een meer natuurlijke vorm van tuinaanleg. Parken als Stourhead, Stowe, Hackfall of Rousham vormen hier uitmuntende voorbeelden van, aangelegd door 'amateurs' of professionele tuinarchitecten, omstreeks 1750 (1). Deze landschappen werden verfraaid met schinderachtige objecten, die romantische associaties met andere tijden of culturen oproepen, een verrassingseffect beoogden of om esthetische kwaliteiten de toeschouwer bekoorden.

In de landschapstuin vinden de eerste experimenten plaats met nieuwe stijlvormen. De neo-gotiek vindt er een aanvang; neo-Afb. v.l.n.r. 1 Mowbray Castle, schijnruïne te Hackfall, Yorkshire. 2 IJskelder te Goë, (België), 3. Belvédère, Leiduin (Nederland)

classicisme en neo-renaissance bloeien op. Zeer divers is het aanbod in rustieke of exotische bouwsels: hermitages, pagodes, piramides, druïdische ornamenten, Turkse tenten en allerlei andere tuinsieraden in Chinese, Indiase, Zwitserse, Russische of Tartaarse stijl. Zeer fantasierijke combinaties in een grote verscheidenheid aan architectonische stijlen en vormen komen veelvuldig voor. Eenzelfde originaliteit en variatie komt tot uiting in het materiaalgebruik van de 'sieraden': vulkaansteen, schelpen uit verre landen (voor de versiering van grotten), teenwerk, riet, walvisribben, kunstcement of het meer gebruikelijke hout en baksteen. Hiermee vormt de landschapstuin een 'Fundgrube' aan stijlen en vormen, prototypes in architectuur, vooruitlopend op latere ontwikkelingen. Het toont eveneens een microkosmos van (bouw)elementen uit een veelheid van culturen en verschillende tijden uit heden en verleden.

Folly-kenners

In Engeland werden de tuingebouwen in de volksmond voor het eerst aangeduid als follies, letterlijk op te vatten in de betekenis van dwaasheid, specifiek architectonische

dwaasheid. Met de verspreiding van de landschapstuin over geheel Europa - vanaf Frankrijk, Duitsland, Nederland en België tot in Rusland, Zweden en Portugal - in de tweede helft van de 18e eeuw en daarna, begon ook de diaspora van de folly. Twee eeuwen hebben deze bijzondere bouwsels inmiddels overleefd, waarbij de gelederen echter sterk zijn uitgedund. Talloze follies zijn in de loop der tijd ten prooi gevallen aan het geweld van vandalen, in verval geraakt of verdwenen bij financieel gebrek van eigenaren. Vele hebben de tand des tijds niet doorstaan. In Engeland bleef de interesse in follies bestaan. In 1953 publiceerde Barbara Jones het standaardwerk 'Follies & Grottoes', waarin voor het eerst een aanzet wordt gegeven tot inventarisatie van follies in Groot-Brittannië. In 1986 wordt het ambitieuze project voltooid door een Welshman en een Nederlander, respectievelijk Gwyn Headley en Wim Meulenkamp, die hun bijna encyclopedische folly-kennis tentoonspreiden in het naslagwerk 'Follies, A National Trust Guide'. In 1988 richtten zij The Folly Fellowship op, waarin bewonderaars van follies zich voor het eerst verenigen. De laatste jaren neemt ook in Neder-

land de belangstelling voor het fenomeen folly toe. Tot voor kort was het nog onontdekt terrein. Aansluitend op het Engelse voorbeeld (de geschiedenis herhaalt zich), maar specifiek gericht op follies in de Benelux, ontstaat in 1991 De Donderberggroep. Deze stichting voor follies, tuinsieraden en vermaaksarchitectuur stelt zich ten doel: visitatie, documentatie en behoud van deze objecten. Inmiddels is er meer onderzoek verricht en kan een schets worden gegeven van de geschiedenis van de folly in Nederland. Het is interessant om hier ook het buurland België bij te betrekken, waar vele follies zijn te vinden, maar waar nog weinig over bekend is.

Nieuwe trend

In de tweede helft van de 18e eeuw, in toenemende mate na 1770-80, wordt de landschapstuin en daarmee de folly als stoffage van het park, de nieuwe mode op het gebied van tuin-aanleg, zowel in Nederland als bij Afb. v.l.n.r. 4. Schijnkapel-duiventil, Sandwijkstraat (Nederland), 5. Le Rocher, Attre (België) Oude ansichtkaart met gravure uit ca.1800 van de rots. 6. Schelpengrot interieur van de Hermitage op Schoonbeek (België)

Neo-stijlen

Vooruitlopend op Van Laar werd in Nederland en België al gewerkt in de neo-gotische trant. Dit blijkt uit een ontwerp uit 1764 van J.H. Müntz voor een paviljoen nabij Amsterdam in deze stijl. En te Goé, nabij Luik, bevindt zich een kleine ijskelder, waarvan de ingang is afgezet met een fraaie oeff-boog, voorzien van de datum 1759. Evenals in Engeland wint de spitsboog-manie in Nederland en België in de loop van de 18e- tot ver in de 19e eeuw steeds meer terrein. Nederlandse voorbeelden hiervan zijn: de schijnkapel te Beeckestein (vóór 1772) en die op Sandwijck (ca. 1800), de belvédère van Leiduin en een neo-gotisch priel te Elswout, Overveen (1834-'35). In België zijn voorbeelden te vinden in: de rotskapel te Goé (ca. 1800); de met forse torens versterkte toegangspoort tot Domein De Mick, Brasschaat (1830); de hermitage van Schoonbeek, Beverst (eind 18e eeuw); en het poortgebouw met verderop in het park een schijnfaçade voor het huis en hoog op een heuvel een toren als blikvanger op het landgoed Les Mazures, Pepinster (ca. 1850). In dit verband kan ook nog de schijnruïne op Chateau Arville (1790) genoemd worden. Evenals de neo-gotiek verbreidden ook andere neo-stijlen zich vanuit de tuin en werden op den duur steeds vaker toegepast bij kerken, landhuizen, zoniet stations (Valkenburg, Braine-Le-Comte); Daarnaast raasde de exotische Chinoiserie-mode door de Nederlandse en Belgische parken, en werd er ongebreideld geëxperimenteerd met rustieke elementen. Bij voorkeur bouwden Belgische tuineigenaren een Chinees priel op rotswerk, liefst met ijskelder, zoals te Kapellen nabij Antwerpen, waar sinds kort enkel de ijskelder nog resteert. Een recenter voorbeeld is de Chinese Villa te Eddegem (1929) of de Oosterse muziekkiosk in het

parkje van de Société Royale de L'Harmonie te Verviers. Bekend in Nederland zijn de inmiddels verdwenen paviljoens Canton en Peking in Baarn, die tussen 1790 en 1793 werden opgetrokken van origineel uit China afkomstig materiaal. Daar de meeste Chinoiserie voorbeelden werden gebouwd van hout, zijn er vele verloren gegaan. Maar te Velserbeek, Oranjewoud (Friesland) en Ruinerwold (Drenthe) staan nog follies in deze stijl. Voortreffelijke voorbeelden van rots- en rustiekwerk zijn te bezichtigen in Attre, met zijn 'Rocher' (24 meter hoog!), Magdalena-grot en Zwitsers huisje, zoals er ook een staat in het park van Roelux (5). In Nederland zijn de hermitages en andere rustieke bouwwerken in de Friese parken van de tuinarchitect Roodbaard goede voorbeelden. Ook valt te denken aan de hermitage van de Paltz, Soesterberg (1883-'84) of de hut op het landgoed Vlieg te Ulestraten, Limburg.

Burgermanstuinen

Voor zover het onderzoek naar, en de inventarisatie van, Nederlandse en Belgische follies tot nu toe reikt kan geconcludeerd worden, dat het van oorsprong Engelse verschijnsel hier grote navolging heeft gekend. Onderliggende ideeën van de Engelse landschapstuin, zoals de 'Sublime' en 'Picturesque' zijn onbegrepen gebleven of slechts ten dele in de praktijk gebracht; mogelijk mede bij een tekort aan 'capabilities' van de geografie. Van dit gebrek aan inzicht en de verwijdering van de oorspronkelijke intenties van het concept van de landschapstuin getuigen met name de burgermanstuinen, die ongeveer vanaf 1850 in Nederland en België worden aangelegd. Het Bois Joly nabij Ronse, ca. 1850-'60 aangelegd door de welgestelde burger Eduard Joly, is uniek in zijn verzameling van druïdische ornamenten, maar ze lijken her en der in de tuin ge-

plempt zonder veel idee van hoe bouwwerken het landschap dienen te verfrazen en vervolmaken; kwantiteit lijkt belangrijker dan kwaliteit (6). Gelijksortige onvolkomenheden doen zich voor in de burgermanstuinen Welgelegen te Rijswijk, de overtuin van Museum Bisdom van Vliet, Haastrecht, de rotstuin te Malden (Gelderland) of de inmiddels verdwenen, zeer curieuze fantasieën in het park van de fabrikant Regout bij Maastricht. Desondanks zien we in deze latere parken wel de folly-traditie voortleven, qua vindingrijkheid, vaak wars van iedere contemporaine smaak of mode, fantasievol, individueel en excentriek. En wellicht dankzij deze voorbeelden worden er ook nu nog vele follies gebouwd.

Pure kunst

Het corpus van Nederlandse en Belgische follies breidt zich met de dag uit, door nieuwe ontdekkingen en verder onderzoek. Een opvallend verschil tussen beide landen in de bouw van deze 'practical jokes' in steen, zoals follies ook wel worden omschreven, is dat in Nederland ook bekende (tuin) architecten zich waagden aan het ont-

Afb. p.12

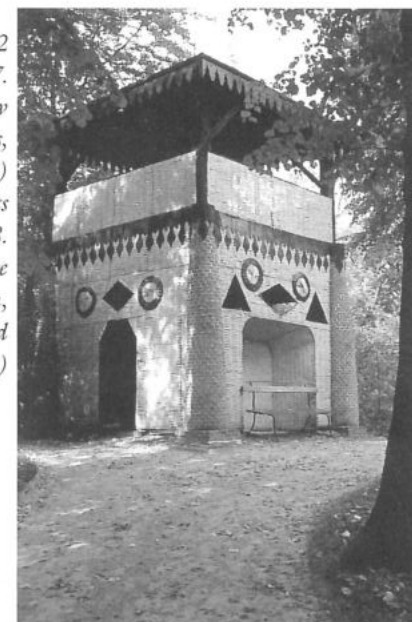
7.

Poortgebouw
Les Mazures,
(België)

Afb. rechts

8.

Chinees
toren,
Oranjewoud
(Nederland)

onze zuiderburen. In vergelijking met de Engelse voorbeelden zijn de meeste tuinen weliswaar kleiner qua oppervlakte, maar er worden honderden priëlen en andere tuinsieraden geplaatst: torens, koepels, primitieve hutten, grotten, tenten, schijnruïnes, mausolea, ijskelders, kapelletjes, boerenherbergen, kinderhuisjes en vele andere types, vormen of stijlen uit het grote assortiment aan Engelse voorbeelden. Het materiaalgebruik is even divers en inventief, zoals bijvoorbeeld het schilderen op schotten van tuinornamenten bewijst (2).

In Nederland en België is er niet of slechts incidenteel sprake van directe invloed uit Engeland. Via Frankrijk en Duitsland, in de vorm van ontwerpboeken zoals die van Le Rouge en Grohmann (3), geïnspireerd op de Engelse mode in tuinversiering, vindt deze hier navolging. Voor Nederland is Gijsbert van Laars 'Magazijn van tuin-sieraaden', Amsterdam, 1802 (tot 1867 vele malen heruitgegeven) van groot belang. Met 192 gravures van de meest uiteenlopende tuinornamenten, al dan niet voorzien van praktische bouw instructies, was het een voorbeeld bij uitstek voor aankomende folly-bouwers of tuineigenaren die goed op de hoogte wilde blijven van de Engelse mode. Van Laars compendium droeg in grote mate bij tot de verspreiding van de neo-gotiek en het opbloeien van een romantische cultus van de sierhermitage en andere rustieke ornamentiek (4).

Aanbevolen literatuur:

- B. Jones: *Follies and Grottoes*, London 1979.
- G. Headley, W. Meulen Kamp: *Follies, A National Trust Guide*, London, 1986
- R. Pechère, *Parcs et jardins de Belgique*, Bruxelles, 1976
- C.S. Oldenburger-Ebbers: *De tuinen van Nederland*, Rotterdam, 1986
- De DonderbergGroep Nieuwsbrief nr. 1-5, 1992-'94. Uitgave van de Donderberggroep, Stichting voor follies, tuinsieraden en vermaaksarchitectuur (Struyckenlaan 8, 3527 KL Utrecht). Bevat o.a. lijsten met te bezichtigen follies in Nederland en België.
- W. Meulen Kamp, *Follies en tuinsieraden*, Utrecht 1994. Uitgave van Matrijs in de Stichtse Monumenten Reeks. De auteur beschrijft een geselecteerd aantal follies in de provincie Utrecht.
- A.W. Reinink en J.G. Vermeulen: *Ijskelders, koeltechnieken van weleer*, Nieuwkoop 1981.
- *Follies*, The International Magazine for Follies, Grottoes and Garden Buildings, London 1988-'94. Uitgave van The Folly Fellowship. (Lamersveld 4, 5801 HD Venray).

NOTEN:

- (1) De Engelse amateur-tuinaanleggers, in het bezit van een stuk grond dat zij wilden omvormen tot een landschapstuin, waren zeer bedreven in deze kunst. Zij werden vaak geassisteerd door geschoolde "masons" of een ervaren tuinman, bij hen in dienst.
- (2) Een voorbeeld hiervan is het huisje van 'Ka-buur' op Elswout, Overveen, daterend uit de eerste helft van de 19e eeuw.
- (3) Georges Le Rouge, *Détails des nouveaux jardins à la mode*, 21 vol., Paris 1774-'89; J.G. Grohmann, *Idéemagazin für Liebhaber von Gärten*, englishen Anlagen.(etc.), 60 vol., Leipzig 1796-1811.
- (4) Zie W. Meulen Kamp, 'Van Laar's Magazijn van tuinsieraden als een voorbeeldboek voor Nederlandse tuingeboeven', in Bulletin KNOB-82, 1983. En van dezelfde auteur: 'De cultus van de hermitage in Nederland', in (M. Bison red.) *O Laage Hut! Meer Groot dan Vorstelijke Hoven; het kluisje van Betje Wolff en Aagje Deken te Beverwijk*, Beverwijk 1993.
- (5) Voor het park van Attré, zie A. Nuijten, 'Le Rocher d'Attré', in De DonderbergGroep Nieuwsbrief, nr.2, 1992.
- (6) Van Bois-Joly resteert nog slechts weinig. Voor een reconstructie van het oorspronkelijke aanzicht van de tuin, zie W. Meulen Kamp, A. Nuijten, 'Bois-Joly: De druidische monumenten van Edouard Joly te Ronse', in De Woonstede, nr.72, 1986.
- (7) Een bekend voorbeeld in Nederland is het grafmonument van Nellesteyn op de Donderberg te Leersum, ontworpen en gebouwd door J.D. Zocher jr.

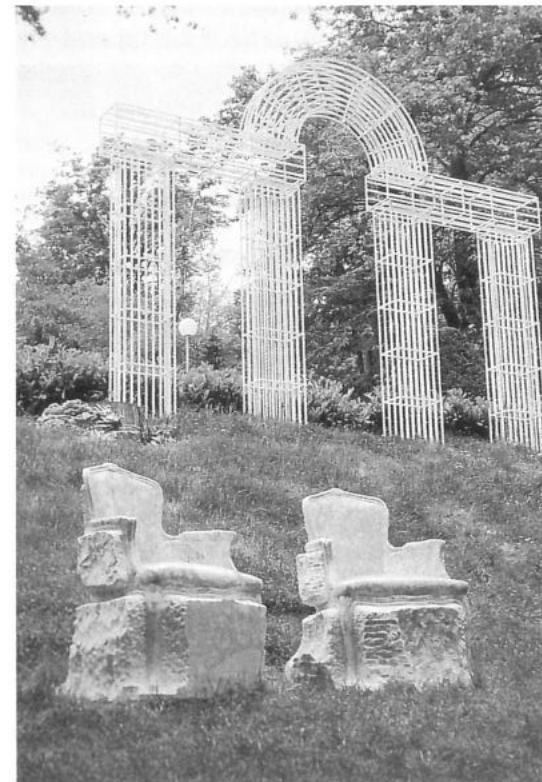
Afb. boven: 9. Hut, De Vliek (Nederland)
 Afb. beneden: 10. Schijnfacade in de tuin van Villa Cortenshof, gebouwd in 1955 te Zonhoven (België)

De herontdekking van de folly Geheimzinnige tuingeboewtjes van deze tijd

Follies, tempels en priëlen roepen de associatie op met vergane glorie, van met mos begroeide relikwieën uit een romantisch verleden. Wonderlijke bouwwerken, zonder ogenschijnlijke praktische gebruiksfunctie, in een poëtisch landschap. De eerste folly-bouwers vonden inspiratie in schilderijen en poëzie en bouwden ruïnes, grotten en tempels, die de toevallige bezoeker verrasten, een plaats boden om te picknicken of om te filosoferen. Excentrieke beelden uit een vervlogen tijd? Sinds een

paar jaar staan follies weer volop in de belangstelling. Diverse kunstdisciplines lijken elkaar te hebben gevonden in dit typische tuingeboewtje, dat je dan ook steeds vaker weer in het landschap ziet. De intrigerende folly is terug van weggeweest. De architectuur, de landschapsarchitectuur en de beeldende kunst groeien steeds meer naar elkaar toe. Tientallen jaren terug bestond er nog een strikte scheiding tussen de verschillende kunstvormen, die niet werd overschreden. Onder invloed van een sterk

oplevende belangstelling voor tuin en landschap groeide men echter naar elkaar toe. Beeldende kunstenaars en architecten ontdekten het landschap, waardoor landschapsarchitecten op hun beurt interesse opvatten voor de beeldende kunst. Sindsdien is voor steeds meer kunstenaars en architecten 'de tuin' een inspiratiebron. Daarbij gaat het niet om een momentopname, het mooie plaatje uit het boek, maar om de manier waarop een tuin of een landschap verandert. Ineens wordt het proces belangrijker dan het resultaat. Bekend voorbeeld van die stroming is de Britse dichter en tuinier Ian Hamilton Finlay. Zijn tuin in het Schotse Lanarkshire is een unieke combinatie van klassieke sculptu-

Fortuyn-O'Brien, 24 men in white.

**'a garden is
 not an object
 but a process'**

ren en inscripties opgenomen in fraaie borders en vijvers. Het maakte hem beroemd. In de beeldentuin van het Kröller-Müller Museum in Hoenderlo is ook werk van hem te zien, dat geïnspireerd is op zijn eigen tuin.

Ook architecten lieten zich steeds meer door tuinen beïnvloeden. Voorheen zagen ze parken en tuinen alleen als groene vlekken die nodig waren om hun stedenbouwkundige ontwerpen te accentueren.

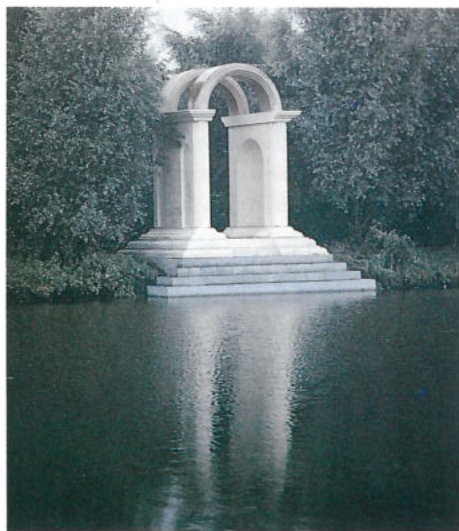
Folly-revival

De folly, in essentie een vermakelijk en vergankelijk tuingebouwtje, werd een belangrijke uiting van de nieuwe stroming. Als kunstvorm is het zeer interessant, omdat een folly een persoonlijk getint bouwwerkje is,

'Superior gardens are composed of Glooms and Solitudes and not of plants and trees'

waar iedereen een eigen interpretatie aan kan geven. Zo kun je een folly zien als rust-

Pjotr Muller, Nemis 1989, Almere

punt tijdens een wandeling, of als plaats om inspiratie op te doen. Het meest aansprekende voorbeeld van de 'folly-revival' is het ontwerp dat de Amerikaanse architect Bernard Tschumi in 1983 maakte voor het Parijse Parc de la Villette. Dit verwaarloosde park lag ingeklemd tussen het oude centrum en een na-oorlogse woonwijk. Om van dit vergeten stuk land een 'park voor de 21e eeuw' te maken waar alle Parijzenaars van konden genieten, ontwierp Tschumi bij wijze van experiment follies die in een vast patroon in het park werden geplaatst. Met de kubusvormige follies, die pasten in het landschap en gedeeltelijk een praktische gebruiksfunctie hadden, pakte Tschumi als één van de eersten de draad weer op die in de 19e eeuw was verlaten. Met de follies werd afstand

genomen van het rationele denken in de architectuur.

Tschumi's experimentele follies waren de basis voor een ware ervaring. In Nederland waren zijn ideeën aanleiding om de folly te kiezen als thema voor een tweejaarlijkse manifestatie voor jonge architecten. De tien kandidaten exposeerden hun folly-ontwerpen in 1992 op de Floriade in Zoetermeer. Ook vanuit de wereld van de beeldende kunst nam de belangstelling voor architecturale elementen in parken toe. Voorbeelden daarvan zijn het werk van Pjotr Müller (onder andere kathedraal in Erica en een tempel in het Koningin Beatrixpark in Almere) en Krijn Giezen, die allerlei bouwwerkjes ontwierp van dood en levend materiaal uit de natuur. Een heel andere indruk maakt het werk van de beeldend kunstenaars Irene Fortuyn en Robert O'Brien, met hun lichte,

ruimtelijke constructies.

Groot verschil met vroeger is dat de moderne folly meestal in openbare parken wordt geplaatst en dus voor iedereen toegankelijk is. Soms hoef je er niet eens naar toe: zo maken in de 'Verborgene Zone', onderdeel van de nieuwe woonwijk Kattenbroek in Amersfoort follies onderdeel uit van het stedenbouwkundige ontwerp. Centraal thema is de droom van Poliphilos, in 1499 beschreven door Francesco Colonna. In zijn droom gaat Poliphilos op zoek naar wijsheid. Zijn reis langs de Levensweg voert langs grotten, ruïnes paleizen en tuinen. Na overwinning van het Labyrint, een kennis-making met de ordening van de natuur in de Boomgaard en de ontdekking van de Grot van de Initiatie komt de held uiteindelijk in het Paradijs. Daar openbaren twee geheime tuinen, de Tuin van Glas en de Tuin van Zijde hem het mysterie van de metafysische wereld. In de renaissance diende het boek van Colonna als inspiratiebron voor talloze tuinen en parken. In de 'Verborgene Zone' wordt Poliphilos' droom

'The murmur of innumerable bills was known to most great gardeners'

verwezenlijkt door een kunstroute, waarin ook follies zijn opgenomen. Zo ontwierp de Japanse Kazuo Katase een Hof der Schaduw, een betonnen gebouw met in elk van de vier wanden een blind raam. Een ander voorbeeld is het monument voor de kwetsbaarheid: op een eilandje maakt Jaques Vielle een hut van gestapelde wilgetenen.

Folly-feeling

Uiterlijk lijkt de hedendaagse folly niet veel op de namaak-ruïnes en de Chinese pagodes van weleer. Dat hoeft ook niet: een folly is

Krijn Giezen, hut te Harderwijk

altijd het produkt geweest van een droom of een fantasie die past bij de tijdgeest. Dat is ook nu nog het geval. Ook de bouwers van hedendaagse follies laten zich leiden door hun verbeelding. Met de folly kunnen ze een tuin hullen in een waas van geheimzinnigheid of een hang naar andere beschavingen. En net als vroeger wordt de folly gebouwd ter vermaak. De moderne folly is

echter hard op weg om bekender te worden bij een groter publiek. Hoe herken je de moderne folly? Net als vroeger roepen ze onmiskenbaar een 'folly-feeling' op, die duistere en geheimzinnige sfeer die dit excentrieke tuinsieraad al eeuwenlang typeert.

Marian Lenshoek

(met medewerking van Patricia Deiters) Bronnen: Follies voor de Floriade: biennale jonge Nederlandse architecten, door Patricia Deiters en Paul Draaijer (Ned. Architectuurinstituut, Rotterdam) "Kattenbroek 1994", Stichting Centrale Woningzorg, Amersfoort Citaten uit: 'Unconnected Sentences on Gardening', Ian Hamilton Finlay

Romantische of eigentijdse tuinpriëlen

Er zijn enkele functionele en vele visuele redenen om te kijken of in de eigen privé-tuin plaats is voor een prieel, tuinhuis of anderssoortige overkapping van een terras. Functioneel is eten (maar ook lezen en theedrinken) in de schaduw, iets dat veel plezieriger is in een van de zon afgeschermd ruimte. Al even functioneel is een dak boven de gedekte tafel (en boek) als er plots een hoosbui of motregen valt. Niet functionele, maar visuele redenen om een prieel in de tuin te bouwen zijn er ten overvloede. Wie regelmatig Engelse bladen als *House & Gardens*, *The World of Interiors* en *Country Style* leest weet dat dit soort kant-en-klare bouwwerken van ijzer, aluminium of hout in allerlei romantische vormen te bestellen zijn. Een probleem voor ons is dat ze zo typisch Engels en vaak te romantisch zijn om in onze tuinen en bij onze continentale architectuur te passen. Vandaar dat we zelf op zoek zijn gegaan naar enige voorbeelden die passen bij onze huizen en tuinen.

Zelf ben ik voorstander voor eenvoud in vormgeving, vandaar dat ik veelal een overdekte pergola ontwerp waaronder men dan droog kan zitten.

Soms echter past zo'n moderne oplossing niet bij de architectuur van het huis. Dan komt er meestal een afsluitbaar tuinhuis dat aan driekanten met glas omgeven is. Drie

andere wanden zijn gesloten en bestaan uit hout dat als schermen de nodige rust geeft en plaats om een forse bank tegen aan te plaatsen. Staat het bouwwerk midden in een bloementuin dan zal men alles willen overzien en rondom ramen maken, liefst tot op de grond. Overigens is niets romantischer dan Rosa 'Seagull', R. 'Constance Spry' of R. 'Weddingday' over het dak te laten groeien samen met kleinbloemige clematissen, zodat een geurige koepel ontstaat.

In Oss moest een achtertuin van een geluidskering worden voorzien. Een drukke weg ontnam de bewoners alle lust om daar te verblijven. Met drie elementen werd het geluid tot redelijke proporties teruggebracht. Als eerste kwam rondom een grijsgeverfde bakstenen muur met steunberen op regelmatige afstanden.

Ten tweede kwamen er twee in elkaar overlappende, in hoogte verschillende vijvers, waardoor het geluid van water kon worden gehoord en zo het geluid van de voorbijrijdende auto's door een tegengeluid werd overstemd.

Ten derde bouwde ik een kas van donkergroen gespoten aluminium op een opengeleide gedeelte op de tuingrens. Ook de kas houdt geluid tegen. Binnen kan men zo zonder verkeerslawaaï zitten in deze mengvorm van prieel en plantenserre. Ook buiten kwam een royaal terras waar het lawaai tot acceptabele proporties is teruggebracht.

In Laren, Noord-Holland, kwam een uit Amerika meegebracht puntdak-prieel in mijn ogen wat wezensvreemd bij het romantische Gooise huis te staan. Mijn oplossing was rondom het teakhouten bouwwerk, waar bankjes langs de van een veranda voorziene buitenkant waren gemaakt, in een weelderige moerastuinachtige bloementuin in te bedden. *Polygonum amplexicaule*, *Rodgersia's* en *Gunnera* mogen er met *Hosta* en *Tiarella* rond de bij het prieel aangebrachte gebogen vijver een sfeer van Monet-achtige romantiek brengen, zodat een weelderige buffer van kleur en bladvorm tussen huis en de teakconstructie ontstond. Wat bij badhotels en voorheen bij sanatoria dikwijls werd gebouwd was het draaibare prieel. Ik ken er enkele in Nederland en België, en ontwierp er op verzoek een in Zeeuws Vlaanderen.

De eigenaresse moest met rugklachten veel liggen en kan nu door één druk op de knop het prieel laten draaien naar de zon. Erbij kwam een lange rechte vijver met een geelblauw beplante vasteplanten-rozen tuin. De vijver is bevolkt met kleine visjes, terwijl allerlei vogels er komen baden in de ondiep gehouden waterplantenrand. Een Japans prieel kan, mits de tuin er bij is aangepast. Wie naar Denemarken reist zou eens moeten gaan kijken naar de Japanse tuin bij Cannon in het even boven Kopenhagen gelegen Herlev. Vader en zoon Bruhn die daar de scepter zwaaien, wilden een Japanse tuin, die ik samen met een authentiek Japans theehuis voor ze vormgaf. Nu, na zes jaar, is de tuin volgroeit en mooi in vorm gehouden; het prieel wordt druk gebruikt voor gasten. Zwarte stenen randen vormen er treden bij en bruggen die over de grote met grint omgeven vijver gaan.

Wellicht Nederlands meest gefotografeerde

prieel staat in de witte tuin van het grote tuincomplex Huys den Dohm. Er is een leien puntdak dat op wit geschilderde steunpalen rust. De achterkant bestaat uit een omkaderd transparant wit latwerk met wiebertjesvorm. Het prieel is hier puur als blikvanger van groot belang; de formaliteit van de opzet wordt benadrukt door de buste van een vrouw. In het prieel kan gezeten worden, zodat men voelt als men er langs loopt, hoe hier een rustpunt is ontstaan.

Een ander markant voorbeeld is het lusthuis van Joop Braam. Zoals deze enthousiaste snoeier zelf zegt, heeft hij een partij sloop-hout en oude grijze dakpannen opgehaald en er in één dag met de werkers van zijn bedrijf Hofboom zijn schitterende bescheiden en romantische lusthuis van opgebouwd. Het resultaat is het volgende: lopend door de zijtuin langs het woonhuis, een oude hoeve met een rieten dak, kijkt men tegen een puntvormig prieel aan, waarvan de bovenzijde donker geschilderd latwerk is. De zijanten van de punt zijn het dak, dat van grijze dakpannen is gemaakt. De achterwand is van hout dat van binnen blauw is geschilderd en van buiten zwart gebeitst. Er hangen allerlei droogkransen tegen de blauw geschilderde houten wand; er zijn rieten meubels en een grote tafel voor het leven dat zich hier zomers bijna de gehele dag afspeelt.

Arend Jan van der Horst

Oproep Cannemankenners

In een volgend nummer van het *Tuinjournaal* wil de redactie aandacht besteden aan de tuinen van Canneman. Wil degene die informatie, beeldmateriaal danwel een tuin heeft contact opnemen met de redactie? Alvast hartelijk dank voor de moeite!

Verzin, bedenk of knutsel uw eigen favoriete groene folly

Na het grote succes van onze vorige **wedstrijd**, ontwerp uw eigen zwarte tuin, vraagt de redactie van het Tuinjournaal u nu om uw eigen groene folly te bedenken. Belangrijkste criterium is wel dat de folly levend groen moet zijn, een grocifolly dus. U stuurt uw resultaten in naar het redactieadres van het Tuinjournaal en de redactie zal zich als jury buigen over de meest originele bouwsele in het groen. U mag inzenden tot 1 oktober a.s. We zijn heel nieuwsgierig naar uw groene luchtkastelen. Veel inspiratie en succes toegewenst.

Vakantie onder een historisch dak

Wel eens het verlangen gekoesterd te slapen onder historische balken zonder de zorg of misschien boktor of houtworm het ontwakken de volgende dag twijfelachtig maakt? Deze mogelijkheid biedt de Landmark Trust, een non-profit organisatie, gevestigd in Maidenhead, Engeland. Deze organisatie richt zich op het behoud van panden die, minder opvallend dan kastelen of landhuis-

zen, juist voor een landschap zo bepalend zijn dat men ze pas mist als ze verdwenen zijn. In tegenstelling tot b.v. de Georgian Society in Ierland, die zich beperkt tot restauratie van 18e eeuwse panden, telt de Landmark Trust o.a. een watertoren uit de 19e eeuw, een armenhuis uit 1593 en een gebouwtje in de vorm van een ananas onder haar projecten.

Het zeer nuttige van deze restauraties wordt door de Landmark Trust gecombineerd met het aangename door de gerestaureerde panden voor korte periodes te verhuren aan vakantiegangers. Men krijgt dan de kans te verblijven in een historisch pand met moderne gemakken, maar zoveel mogelijk ingericht met meubels uit dezelfde periode, want ook het restaureren van oude meubels hoort tot de activiteiten van de Trust. Bij het betrekken van een 'landmark' krijgt men informatie over de historie en de restauratie van het pand en tips voor het verkennen van de omgeving.

Prijzen variëren van 100 pond (ca. f 300,-) voor 3-4 dagen buiten het seizoen voor 2 personen tot 1500 pond (ca. f 4500,-) per week voor 15 personen tijdens de vakantie maanden.

Om een keus te kunnen maken voor een verblijf in één van de 'landmarks', geeft de Trust een 'Handbook' uit met beschrijvingen en illustraties over de panden die zij in beheer heeft en een folder over haar activiteiten.

Voor meer informatie kunt u terecht bij: The Landmark Trust, Shottesbrooke, Maidenhead, Berkshire SL 6 3SW, Engeland, tel. 00.44.628.825925, fax 00-44-628-825417. Het Handbook kan men bestellen met een Eurocheque van 10 pond (ca. f 30) aan bovengenoemd adres.

Kitty de Smit-Kremer

De cultus van de hermitage in Nederland

In ons land zijn momenteel zo'n drie dozijn locaties bekend van (grotendeels verdwenen) zogenaamde **sierhermitages**. Aan te nemen is dat hun werkelijke aantal een veelvoud hiervan moet zijn geweest. Het efemere materiaal waarin dergelijke gebouwtjes gebruikelijk werden uitgevoerd (hout, riet, afvalmateriaal en keien), is verantwoordelijk voor de teloorgang van vele voorbeelden. De niet altijd ten goede veranderde smaak in de tuinkunst, het vandalisme door jeugd, bedrijf en gemeente zijn mede oorzaak van het verval. We kunnen ons nog gelukkig prijzen met het overleven, al is het soms maar net, van een aantal **sierhermitages**: Fogelsanghstate, Velserbeek, Elswout, De Paltz, het kluisje van Betje Wolff en Aagje Deken.

Nederland kende in de Middeleeuwen net als de rest van Europa grote aantallen 'echte', religieuze kluisen. Vooral in Limburg zijn deze nog lang bevolkt geweest met kluisenaars. Maar in de achttiende eeuw, bij het opkomen van de landschapstijl in de tuinkunst, werd de onechte kluisenarij, de zogenaamde sierkluis of sierhermitage, een stoffage van het park. De gebouwtjes werden op veelal donkere plekken (dit werd bereikt door dennen of sparren en dicht struikgewas aan te planten) geplaatst om tijdens de wandeling door tuin of park als bij toeval op dit eenvoudige huisje te stoten. Waar in andere delen van het park een Chinese tempel of een Turkse tent exotische oorden moest oproepen, een klasieke tempel schoonheid, deugd of orde diende te reflecteren en een gothisch gebouw het verleden, zo moest de sierkluis

verwijzen naar dood, melancholie en eenzaamheid. Uiteraard droegen dergelijke kluisen de herinnering aan het vroegere, religieuze verleden van hun soortgenoten met zich mee.

De sierkluis lijkt grotendeels te zijn gewaardeerd in protestantse delen van het land, of door vrijdenkende landeigenaren; hier was de kluisenaar op z'n best een ridder van de droeve figuur.

De sierkluis behoorde tot de vereiste rekwietsen van de landschapstuin die in Engeland was ontwikkeld in de jaren 1720-1730. In Nederland verbreidde deze tuinstijl zich vooral vanaf de jaren 1770-1780, een decennium waarin een behoorlijk aantal parken in deze stijl werd aangelegd of omgevormd.

Kluisenaars

Vanaf de Renaissance zijn sporadisch voorbeelden te vinden van sierkluisen- en kluisenaars in Frankrijk, Duitsland en Bohemen, maar hier bleef een godsdienstig element aanwezig.

Het idee mensen als ornament te laten wonen in exotische gebouwen binnen de landschapstuin is eveneens afkomstig uit Groot Brittannië en vond op het continent meer navolging: Chinezen bewoonden pagode-achtige gebouwtjes, Turken een Moors gehucht en Baron van Spaen hield twee Zwitserse kaasmakers op Biljoen bij Velp. Maar de kluisenaars waren toch wel het meest populair: zij vormden de elite van de menselijke diertuin. Deze rage hield aan tot ver in de negentiende eeuw. Degenen die geen sierkluisenaar konden krijgen, te zuinig waren of mogelijk een aversie tegen zulke praktijken hadden, konden genoegen nemen met een kluisenaars-

pop gemaakt van hout, papier-maché of was. Hiertoe nam men in Nederland veelvuldig zijn toevlucht.

Nederland lijkt zelfs een relatief groot aantal kluisen te hebben gekend, samen met enkele strikt nationale varianten zoals het Geldersch Huisje en de Hollandse boerenbehuizing- of herberg.

Zoals voor zoveel bouwwerken die bedoeld waren om in een landschapstuin te worden gezet, waren ook van sierkluisen afbeeldingen te vinden in de voorbeeld- of modelboeken voor tuinarchitectuur die vanaf het midden van de achttiende eeuw zo populair waren. De meest invloedrijke publicatie in Nederland was Gijsbert van Laars 'Magazijn van tuin-sieraaden', die tot in 1867 werd herdrukt en dus buitengewoon succesvol was.

Beweegbare pop

Het is buitengewoon moeilijk aan te wijzen welke sierkluis in ons land de eerste was. Zinniger is echter de vaststelling dat de sierkluis in ieder geval vanaf 1770 in Nederland populair werd, een periode die, uiteraard, samenvalt met de eerste golf van verlandschappelijking van onze tuinen en parken. Bekend is Biljoen en de overtuin Beekhuizen, waar baron van Spaen vanaf 1784 tot 1827 een befaamd park aanlegde. Hier zouden zich twee hermitages hebben bevonden. In een bevond zich een houten kluisenaarspop in pij. Deze kon met zijn hoofd knikken en met zijn arm wijzen naar een doods-kist met het opschrift 'Memento Mori'. In de andere kluis leefde een tijdlang een echte sierkluisenaar: Van Spaen noteerde op 1 mei 1798 een lening (!) van tien gulden aan 'Hermet Jan Gartsen'. Net als in Groot-Brittannië werden in Nederland dus wel degelijk sierkluisenaars gehouden. Een tweede, veel minder bekend voorbeeld,

is Sparrendaal in Driebergen. In het begin van de 19e eeuw schreef de eigenaar P.J. van Oosthuysen dat zich op het landgoed 'een fraaie merkwaardige partij (bevond) waar een hermitage getimmerd werd, welke door tal van wandelaars bezocht werd.' Ook hier zou zich een levende kluisenaar hebben opgehouden, later vervangen door een automaton, een beweegbare pop. Rond 1790 wordt op Huis Doorn een 'retraite' vermeld, ongetwijfeld ook een sierkluis, die in de loop van de 19e eeuw is vervangen door de huidige Kapel. Uit dezelfde periode, of wat later, dateert de kluis op Elswout in Overveen. Dit was een diep gebouwtje, met riet of stro gedekt en met zuilen en fronton van ongeschild hout. De huidige herbouw van deze kluis is ver verwijderd van het origineel.

Studiecel

In oostelijk Nederland was de sierkluis tegen

het eind van de 18e eeuw ook zeer populair: een gebouw van het model Elswout is te zien op een ontwerp voor het buiten Rheidoroord van rond 1797 door J.P. Posth. Een andere kluis is te vinden in een schetsboek uit de jaren rond 1790. Het bevat ondermeer een blad waarop de 'Hermitage Doorwerth' is afgebeeld, een grotachtig gebouw onderaan een heuvel.

Op een kaart uit 1794 is de vroeg landschappelijke aanleg van Twickel vastgelegd. Hierop is een aantal huisjes te onderkennen van het sierkluisstype. Op Twickel heeft zich mogelijk nog een Nederlands unicum bevonden op het gebied van de sierkluisen: in de noordoosthoek van het park lag volgens de legenda van de plattegrond 'De Ton'. Men heeft dit object tot nog toe niet kunnen duiden, maar het gaat hier waarschijnlijk om een zgn. Diogenes-ton: een grote ton waarin de filosoof Diogenes zich zou hebben teruggetrokken om te reflecteren over de slechtheid en nietigheid van de mens. Het nabebelden van de legende werd een thema in de uitmonstering van het landschapspark, ofschoon het een zeldzaamheid is gebleven. Het is in deze periode dat we de kluis van Wolff en Deken in Beverwijk moeten plaatsen. In eerste instantie sluit het gebouwtje nog aan bij de sierkluis die in zoveel adellijke parken te vinden was. De kluis van Wolff en Deken is echter, ze benadrukten het zelf soms, een studiecel. De gebruiker is hier zijn eigen kluisenaar.

Verbürgerlijking

De tweede fase van het gebruik van de sierkluisen valt in de 19e eeuw: de burgerlijke-romantische fase. De sierkluis is al bijna gemeengoed geworden, een vast onderdeel van de landschapstuin. Ofschoon het gebouw zeker nog in de adellijke parken voorkomt, begint de kluis meer en meer tot

de inventaris van de (rijke) burgerlijke tuin te behoren. De verbürgerlijking van de kluis als symbooldrager van de melancholie, eenzaamheid en duisternis wordt verbreid in de werken van romantici en hun voorlopers. De sierkluis culmineert dan uiteindelijk in de 'gimmicks' van de misschien wat al te veel op effect beluste tuin.

In de jaren 1830-1840 wint de sierkluis vooral in de noordelijke provincies aan populariteit, mede onder invloed van de Friese landschapsarchitect Lucas Pieters Roodbaard (1782-1851). Zo is er een hermitage met geschilderde kluisenaar op Vijversberg in Tjietjerk, een Roodbaard-aanleg. Roodbaards bekendste park, Fogelsanghstate te Veenklooster, bezit Nederlands nog meest intacte hermitage. Het kluisje is uit baksteen, boomstammen, takken en riet opgetrokken, met in top een dakruiter met kruis. Aan de buitenzijde waarschuwt een oproep van de kluisenaar zelve tegen baldadigheid

en binnen zittend in het halfduister kan men door een venster de kluizenaar zien: een houten pop, op een rustieke stoel aan een ronde tafel, met voor zich een brood, eveneens van hout. De pop kon vroeger de bezoekers toeknikken doordat de tuinknecht via een in het gras verscholen treeplankje een dradenmechanisme in beweging bracht. Bij de restauratie van de kluis, een aantal jaren geleden, heeft men de pijpen leiding met deze draden teruggevonden: onbekendheid met het verschijnsel heeft er toen toe geleid dat de restaurateurs het mechanisme maar hebben weggegooid. In Olterterp stond in het park, aan de rand van de grote vijver, een kluizenarij die uit de tweede helft van de 19e eeuw moet hebben gestamd. Fraeylemaborg bij Slochteren in Groningen is een park dat eveneens door Roodbaard zal zijn aangelegd. De enige herinnering aan de hermitage die daar stond is een tekening uit 1843 die een kluizenarij laat zien, opgetrokken uit ruwe boomstammen en -wortels, en gedekt met riet.

Publieksvermaak

De sierkluis werd in de 19e eeuw, samen met de kluizenarspop, een bron van vermaak voor de hele bevolking. In of na 1835 werd het buiten Frankendaal in de Watergraafsmere pleziertuin: een publiek park waar men tegen betaling van allerhande attracties gebruik kon maken. Frankendaal werd uitgerust met een zwaaiende kettingbrug, wippen en schommels en, op een eilandje, een hermitage compleet met houten, mechanisch aangedreven, kluizenaar. In 1867 werd de pleziertuin opgeheven en de pop weggeborgen. Een ander voorbeeld van commerciële exploitatie was te vinden in Oranjewoud, Friesland. Hier liet de eigenaar van de

uitspanning 'De Kom' rond 1910 onder meer een kluizenarij bouwen, aan het eind van een grot-tunnel. Binnenin zaten poppen, voorstellende de kluizenaar en zijn vrouw. Te oordelen naar een oude foto ging het hier eerder om een boerenwoning: tinnen kraantjeskan en theegelei staan op tafel, de vrouw spint en de oude 'kluizenaar' leunt tegen een bezem, gemaakt van twijgen. Het ensemble moet rond 1920 weer zijn afgebroken. Dergelijke attracties waren in de omgeving zeer populair.

De traditie is nog levend in het pretpark 'Koningin Julianatoren' te Apeldoorn. De uitzichttoren werd in 1910 gebouwd. In 1927 werd in de toenmalige uitspanning een doolhof geopend die als centrum een onderaardse grot heeft: de grot van Fingal, ook wel de Bengaalse grot genoemd. Daarin bevinden zich de poppen die, in een boereninterieur, de familie 'Teunes Heetmeijer' moeten verbeelden.

Zoals de griezelgothiek van de namaak-ruïnes uit de adellijke parken van de 18e eeuw uiteindelijk zijn transformatie vond in het kermis-spookhuis, zo zijn de kluizenaar en zijn pop geëindigd in onze oude uitspanningen. Geen roemloos einde: uiteindelijk diende de sierkluis er voor om, al was hij vermomd als oord van melancholie en duisternis, niet veel meer te geven dan plezier, puur plezier.

Wim Meulenkamp

Met toestemming van de auteur is bovenstaand artikel een ingekorte versie zonder voetnoten. Het oorspronkelijke verhaal werd gepubliceerd in een bundel-uitgave van De stichting tot behoud van het tuinhuisje van de dames Betje Wolffen Aagje Deken te Beverwijk. Deze bundel verscheen in 1993 onder de titel 'O laage Hut! Meer grootsch dan Vorstelyke hoven'.

'Groene auto's'

In Enschede staat een drietal opmerkelijke groene auto's. Net zoals iedere auto gemaakt uit staal, maar in dit geval geheel begroeit. Ondanks alles wat de autofabrikanten ons steeds beloven, heb ik nog nergens een zo milieuvriendelijke auto gevonden. Tot het begin van de jaren tachtig was het Gronause Voetpad een traditioneel straatje: een smalle rijbaan in het midden, aan weerszijden een trottoir, weinig groen

en niet erg aantrekkelijk. Een aantal bewoners uit deze straat vond dat hierin verandering moest komen en vroeg de beeldend kunstenaar Ton Harmsen om een plan te maken voor een woonerf. Hij stelde voor om de bestrating te veranderen en een aantal groen-elementen toe te voegen. Bij hem

ontstond ook het idee om op de parkeerplaatsen drie groene auto's te plaatsen, geheel geknipt uit Ligustrum. Hij koos voor auto's met een zeer kenmerkende en opvallende vormgeving, zodat er nu permanent een Renault 4, een Kever en een Citroën DS geparkeerd staan. In verband met het onderhoud werd er een stalen frame van buizen geconstrueerd met de karakteristieke lijnen van de auto's. De Ligustrum die binnenin werd geplant, wordt regelmatig in de contouren van de auto geknipt. Zowel 's-zomers als 's-winters zijn de objecten direct als auto te herkennen.

Dit bijzondere voorbeeld van een folly in het openbaar groen is tegelijk een pracht van een anti-parkeervoorziening. Van de DS is later nog een tweede exemplaar gemaakt, die staat geparkeerd bij Centraal Beheer in Apeldoorn.

Eric Blok

Tuingebouwtjes als verlengstuk van het huis

In de tuinen uit de periode van de Jongere Tuinkunst -ongeveer van 1900 tot 1940- treffen we zeer verschillende tuingebouwtjes aan. Van eenvoudige pergola's met daaronder een zitje, tot aan compleet ingerichte tuinhuisjes. Van situaties waarbij nauwelijks sprake is van een tuingebouwtje tot aan ingewikkelde bouwwerken. Desondanks zijn er overeenkomsten te vinden. Dit heeft alles te maken met de opvattingen over tuinarchitectuur en de wijze van tuinaanleg.

In de eerste helft van de 20ste eeuw werd veel nadruk gelegd op de tuin als verlengstuk van het huis. De tuin moest functioneren als een 'buitenkamer', waarin optimaal geleefd kon worden. In veel gevallen sloot de tuin vrijwel naadloos aan op het huis: onder meer door de terrassen die naast de openslaande deuren van de zitkamer lagen. In aansluiting op het huis werden ook in de tuinen veel gebouwde elementen toegepast: muren, trappen, verhoogde terrassen, pergola's, bassins, priëlen en tuinhuisjes, vaak in hetzelfde soort baksteen en metselverband als het huis zelf was uitgevoerd. Dit had alles te maken met de opvattingen over de tuin als onderdeel van het huis en ook met het feit dat veel van deze tuinen werden ontworpen door de architect die ook verantwoordelijk was voor het huis. De tuinarchitecten gingen in een vergelijkbare stijl werken.

De verschillende gebouwde elementen waren vaak met hoge of lage muren met elkaar verbonden en in dezelfde stijl uitgevoerd, waardoor ze een perfecte eenheid met elkaar vormden. Doordat de tuinen van

de Jongere Tuinkunst, zeker in vergelijking met voorgaande perioden, relatief klein van oppervlakte waren, was deze harmonie, samen met de nauwgezette detaillering van de verschillende elementen, van groot belang. Er was immers weinig ruimte om de verschillende plekken geheel door beplanting van elkaar af te scheiden. De eenheid in stijl versterkte het idee van de tuin als verlengstuk van het huis.

Hieronder wil ik een aantal uiteenlopende voorbeelden geven van priëlen en verwante bouwwerken uit Nederlandse tuinen die zijn aangelegd tussen 1900 en 1940.

Ommuurde zitjes

Een eenvoudig maar tegelijk ook fraai en doeltreffend uitgevoerd zitje werd door de architect K.P.C. de Bazel aangelegd (afbeelding 1). Rondom het door hem in 1916

Afbeelding 1. Zitje in een tuin van K.P.C. de Bazel. (Foto: Eric Blok)

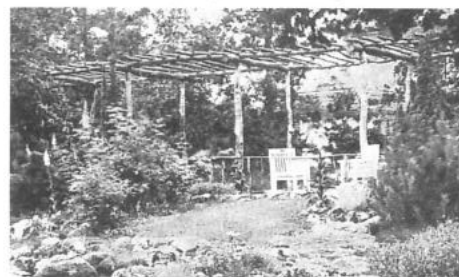
gebouwde huis ontwierp hij een eenvoudige tuinaanleg met gazons en zandpaden. Aan het eind van de tuin, waar twee paden onder een hoek van ongeveer 60° bij elkaar kwamen, projecteerde hij een zitje. De cirkelvormige verharding werd aan de voorzijde door een lage muur gescheiden van het gazon en aan de achterzijde door een hoge muur van de heesters. Versiering is alleen aanwezig in

de vorm van uitsparingen in de achtermuur. De bomen en heesters rondom de plek dienden voor beschutting te zorgen. Een vergelijkbare plek ontwierp tuinarchitect G. Bleeker voor een tuin in Aerdenhout. Het huis met het terras was op een verhoging geplaatst en door middel van een

Afbeelding 2. Door G. Bleeker ontworpen terras in Aerdenhout. (Foto uit J.P. Fokker, Tuinen in Holland, p. 58)

gemetselde muur gescheiden van de lager gelegen tuin. Langs de zijkant van de tuin liep deze muur door om te eindigen in een aan drie zijden ommuurd zitje (afbeelding 2). Langs de bovenzijde van de muur, die ook als grondkering diende, lag een langgerekte border met lage en overhangende heesters en vaste planten. Net voor het zitje is een trap te zien die aansloot op een pad door de achter gelegen bosschage.

Afbeelding 3. Pergola van rondhout naar idee van G. Bleeker. (Foto uit Onze Tuinen, 21 augustus 1930, p. 685)

In een andere tuin legde Bleeker de nadruk op het gebruik van eenvoudige en goedkope middelen (afbeelding 3). In het tijdschrift 'Onze Tuinen' gaf hijzelf in 1930 een

toelichting op dit ontwerp: 'Het thans door de tuinaanleg ingenomen terrein was oorspronkelijk een boschje eiken hakhout, met hier en daar flink opgaande eikebomen. Van deze opgaande eiken werden de goede rechte en gave stammen uitgezocht, van de bast ontdaan, daarna goed geprepareerd en aldus gebruikt voor de kolommen en leggers der Pergola. Het dunnere hout werd voor de afdekkingen, als balustrade, gebruikt. De worteleinden (brockeinden) werden aan de stammen gelaten en goed bijgehakt, zoodat de staande palen een goed voetstuk behielden in de grond, dat omvallen onmogelijk maakt. ... Zo werd op praktische wijze de aanwezige houtopstand benuttigd en op goedkope wijze een goede Pergola verkregen'.

De pergola was geheel begroeid met klimrozen, Clematis montana, Actinidia en Glycine. Door de strenge winter van 1928/'29 bevroren bijna alle planten, zodat het geheel op de foto uit de zomer van 1929 wat kaal aandoet.

Pergola's

De tuinarchitect D.F. Tersteeg plaatste in zijn tuinen altijd veel gebouwde elementen. In een door hem omstreeks 1916 aangelegde bloementuin liggen zowel een trap, een tuinmuur als een prieel (afbeelding 4).

Afbeelding 4. Voormalige bloementuin van D.F. Tersteeg. (Foto: Eric Blok)

Aan weerszijden van het pad, dat in het verlengde van de trap lag, waren rijk gevulde

bloemenborders. Op de bovenzijde van de muur lag een houten pergola, begroeid met klimmers. Het prieel sluit aan op de muur en vormt de visuele afsluiting van dit deel van de tuin.

In de tuin van Remmerstein ging Tersteeg nog veel verder. Een plattegrond van deze in 1912 ontworpen tuin is afgebeeld in het Tuinjournaal van augustus 1993. De tuin ligt tegen een helling van de Utrechtse Heuvelrug en vanaf het huis is er een wijds uitzicht over de Gelderse Vallei. Dit zicht wordt aan één zijde begrensd door beplanting, aan de andere zijde door een lange pergola die eindigt in een soort balkon boven het landschap (afbeelding 5). Vanaf dat punt

Afbeelding 5. De lange pergola van D.F. Tersteeg op Remmerstein. (Foto J.P. Fokker, Tuinen in Holland, p 64)

was er zowel zicht op de omgeving, als een terugblik op de tuin zelf naar het huis toe. Wat bij deze pergola opvalt is de aandacht die besteed is aan de zorgvuldige detaillering van de bovenzijde van de zuilen. De weelderige begroeiing met allerlei klimplanten breekt de enorme lengte en maakt de 'gaanderij' tot een aangename plek om te verpozen.

Vergelijkbaar met de pergola in de tuin van Remmerstein, is die in een tuin die K.C. van Nes in 1923 in Heerlen aanlegde (afbeel-

Afbeelding 6. Het voormalige zwembad in deze tuin van K.C. van Nes in Heerlen wordt omgeven door een pergola.

Afbeelding 7. De pergola en de priëlen in deze tuin van K.C. van Nes sluiten geheel op elkaar aan. (Foto's: Eric Blok)

ding 6 en 7). Oorspronkelijk was dit een privé-tuin bij een woning, thans vormt deze tuin een onderdeel van het openbaar toegankelijke tuinencomplex rondom de gebouwen van het ABP. De verschillende pergola's in deze tuin omsluiten het voormalige zwembad en de voormalige tennisbaan en waren van groot belang voor het creëren van een beschut micro/klimaat waardoor het zwemmen en tennissen veel aangener werd. Op de verschillende kruispunten stonden kleine prieeltjes met binnen slechts één kamer. De deuren sloten direct aan op de paden, waardoor een richtingsverandering tijdens een wandeling altijd

gepaard gaat met verandering van ruimte.

Bijzondere priëlen

Hoe zo'n pergola met prieeltjes in de tuin ingepast werd laat een plattegrond van de tuinaanleg bij Huize Nardinckhof zien (afbeelding 8). L.A. Springer ontwierp deze tuin in 1919 in de voor hem zo kenmerken-

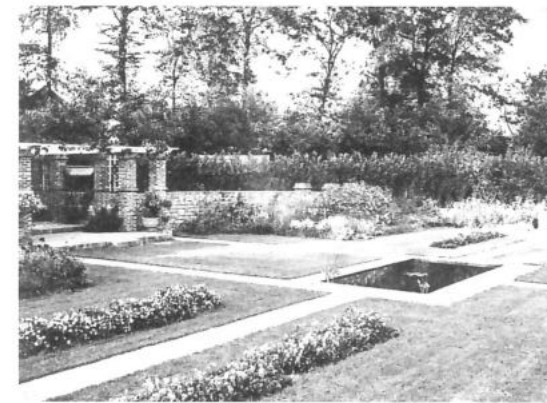

Afbeelding 8. Ontwerp tuinaanleg bij Huize Nardinckhof, L.A. Springer, 1919. (Foto: Bibliotheek Landbouwuniversiteit Wageningen)

de Gemengde Stijl. Direct bij het huis liggen rechte parterres met gazons en plantvakken, op grotere afstand van het huis domineert de landschapsstijl. Vanaf het huis gezien wordt de gehele rechterzijde van de tuin begrensd door een dichte beplanting met daarvoor een lange pergola. Onder deze pergola, die begon bij het huis, lag over de gehele lengte een wandelpad. Op twee plaatsen werd de pergola uitgebouwd tot een prieel. Duidelijk is te zien dat het de bedoeling is om vanaf elke prieel een ander uitzicht op de tuin te hebben. Dit werd bereikt door een dichte beplanting van bomen en heesters direct naast de pergola en door

boomgroepen op het gazon. De afwisseling tussen open en gesloten en de veranderende uitzichten deden de tuin nog groter lijken dan deze in werkelijkheid al is.

In de bloementuin die Tersteeg in 1912 ontwierp bij een huis in Bloemendaal is de eenheid zeer ver doorgevoerd (afbeelding 9). Alle zijden van de rondom een assenkruis aangelegde en verdiepte tuin werden door een lage muur omgeven met langs de bovenzijde een gesloten haag. Deze neutrale achtergrond werd zeer geschikt geacht voor de uitbundige en veel lossere bloemenborders die juist voor de muur kwamen te liggen. Op het snijpunt van de assen lag een klein bassin met waterplanten en met daaromheen een stelsel van rechte paden. Het uiteinde van elke as eindigde in een bouwkundig elementje, zoals een trap of een poortje. Het fraaist uitgevoerd was echter de noordzijde van de tuin. Hier lag -op het zuiden gericht- een fraai prieel dat in stijl volledig aansloot bij de muurwerken. Aan de achterzijde en aan de zijkanten zaten glasvensters die voor een zeer beschutte plek zorgden waar reeds vroeg in het voorjaar gebruik van te maken was. *Eric Blok*

Afbeelding 9. Verdiepte gelegen tuin van D.F. Tersteeg uit 1912 met een bassin op het kruispunt van het assenstelsel. (Foto: Bibliotheek Landbouwuniversiteit Wageningen)

De Donderberggroep Stichting voor Follies, Tuinsieraden en Vermaaksarchitectuur

De Donderberggroep werd in 1991 in het leven geroepen en ontleent haar naam aan de locatie van haar eerste bijeenkomst: de Donderberg te Leersum, bekend om het Van Nellesteyn Mausoleum (Zocher 1818) en gesitueerd in een omgeving met meer interessante follies (de Uilentoren en de Peperbus).

Een definitie van de folly is moeilijk te geven: een gebouw dat kostbaar, maar nutteloos is, en enkel gebouwd als gril van de excentrieke eigenaar, zeggen sommige woordenboeken. Een architectonische dwaasheid is een veel directere omschrijving;

practical jokes in steen. Een tuinsieraad is alles dat als versieringselement in tuin en park wordt gebruikt, en niet tot de flora behoort.

Van schijnruïnes, Chinese en klassieke tempels, via bruggen en beelden tot tuinvazen. Follies zijn vaak tuinsieraden, maar lang niet alle tuinsieraden zijn follies.

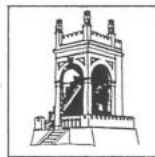
Als vermaaksarchitectuur gelden alle gebouwen en bouwsels die buiten tuin en park tot vermaak van eigenaar en/of publiek moeten dienen: dierentuinen, uitspanningen, kermisarchitectuur, uitzichttorens, doolhoven, badplaatsarchitectuur. Men zou er misschien zelfs zogenaamde Lourdesgrotjes en openlucht-Calvaries toe kunnen rekenen. Follies, tuinsieraden en vermaaksarchitectuur zijn bedreigde bouwsoorten. Geschat wordt dat er in de Benelux nog een kleine duizend follies en misschien eenzelfde aantal andersoortige tuingebouwen bewaard zijn gebleven. In Nederland en België zijn ze

vanaf het eind van de vorige eeuw met dizzytenden tegelijk tegen de grond gegoooid. Men kan hierin een uiting zien van een groeiende weerzin tegen zaken die nutteloos zouden zijn, en enkel bedoeld om de toeschouwer te vermaken. Een grote bedreiging vormt ook het langzaam dichtbouwen van het platteland in Europa. Architectuur- en kunsthistorici hebben zich maar uiterst weinig met deze cultuurvoortbrengselen beziggehouden, men schrok blijkbaar terug voor de originaliteit en fantasie van de gebouwen.

De Donderberggroep is samengesteld uit eigenaren en bouwers van follies, tuingebouwen en vermaaksarchitectuur, architectuur- en tuinhistorici, restauratie-architecten en geïnteresseerden. Een gevarieerde groep mensen met gezamenlijke doelstellingen, namelijk het bestuderen, inventariseren en documenteren van follies, tuinsieraden en vermaaksarchitectuur in Nederland, België en Luxemburg, en het behouden, conserveren en restaureren van degelijke architectonische elementen.

De Donderberggroep publiceert een halfjaarlijkse Nieuwsbrief en houdt excursies, lezingen en tentoonstellingen. Zij is gelieerd met The Folly Fellowship in Groot-Brittannië en met de Förderkreis Pavillon, Weimar in Duitsland. De Donderberggroep, Struyckenlaan 8, 3527 KL Utrecht, tel. 030-940351

Gijsbert van Laar, nieuwe biografische gegevens

In een nummer gewijd aan tuinpriëlen en tuinsieraden (1) mag de Nederlandse Gijsbert van Laar natuurlijk niet ontbreken. Nu wil het toeval dat er onlangs twee artikelen in verband met zijn werkzaamheden zijn gepubliceerd. Het eerste bespreekt een nieuwe collectie tekeningen van tuinsieraden en tuinplattegronden van P. Broekhoven, die alles te maken hebben met het werk van Gijsbert van Laar (2) en het tweede belicht de oorsprong van Van Laars plattegronden en tracht deze nader te analyseren (3).

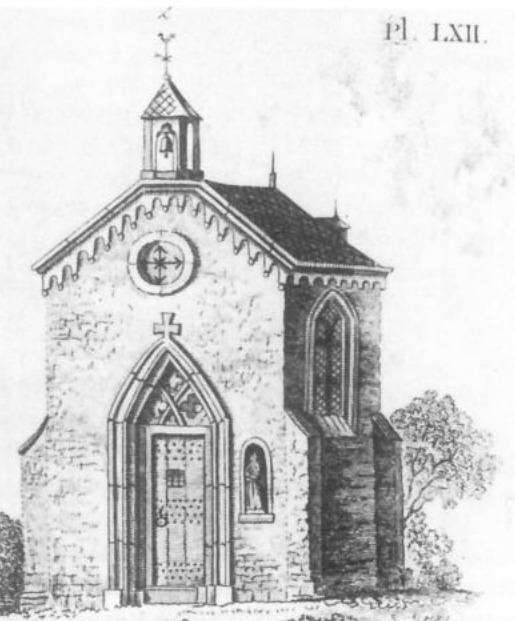
Over de persoon Gijsbert van Laar was tot heden zeer weinig bekend. Het belangrijkste voor ons is dat hij de auteur is van 'Magazijn van Tuinsieraaden: Verzameling van modellen van aanleg en sieraad, voor groote en kleine lust-hoven, voornamelijk van dezulke die met weinig kosten, te maaken zijn. Getrokken uit de voornaamste buitenlandse werken, naar de gelegenheid en gronden van deezer Republiek gewijzigd, en met veele nieuwe plattegronden en sieraaden vermeerderd'. Amsterdam: J. Allart, 1802-1809. De voorrede is gedateerd: Alkmaar, 20 nov. 1802.

Misschien dat vele lezers dit schitterende werk nog niet kennen. Als dat zo is, moet u dit gemis heel gauw goed maken, want het is de grootste en fraaiste verzameling prenten op het gebied van tuinhuisjes, belvédères, hermitages, bruggen, cascades, boerenhutten, hekken, priëlen, banken, wippen... en nog veel meer om tuin en park mee te stoffen. In teksten op bijgevoegde plattegronden geeft hij aan waar al dit fraais in tuin en park te plaatsen.

Het werk is de gehele 19e eeuw bijzonder geapprecieerd. Het werd allereerst uitgegeven in 24 losse afleveringen van 1802 tot 1809. Nieuwe edities verschenen in Amsterdam (1819) en Zaltbommel (1831) en bewerkingen met toegevoegde sortimentslijsten in Gouda in 1867 en nogmaals ongedateerd en tenslotte in Amsterdam, na 1867. Hoe komen we nu meer over deze persoon te weten dan het simpele feit dat hij kennelijk in november 1802 in Alkmaar woonachtig was? Voor mijn vorige artikel (4) had ik al vluchtig en geheel op goed geluk het

Gemeentearchief van Utrecht geraadpleegd. Dit resulteerde in het nieuwe gegeven dat Gijsbert van Laar in 1793 aan de Nieuwe Gracht Westzijde te Utrecht woonde, dat zijn beroep toen tuinman was en dat hij gehuwd was met Catharina Johanna Maas (5). Verder onderzoek naar zijn gegevens leverde later op dat hij in de doopregisters 1743-1770 te Utrecht niet voorkomt, maar wel blijkt dat Evert van Laar, geboren te Woudenberg en tuinman van beroep, op 16 januari 1771 naar Utrecht kwam met zijn

De kapel op Sandwijk, De Bilt. Uit: Van Laar's Magazijn van tuinsieraaden, 1802.

kinderen Gijsbert en Johannes (6). Op 25 oktober 1785 trouwt Gijsbert van Laar met Catharina Johanna Maas in de Catharijnekkerk aan de Lange Nieuwstraat te Utrecht (7). Zou hij misschien ook in Woudenberg geboren zijn? In de omgeving van Woudenberg (en Rhenen) komt de naam van Van Laar tegenwoordig tamelijk veelvuldig voor.

Onderzoek in het Rijksarchief in Utrecht leverde inderdaad weer enige wetenswaardigheden op. Op 13 januari 1766 gaat vader Evert Gijsbert van Laar in Woudenberg in ondertrouw met Maria van Langeraar, die zelf ook in Woudenberg woont. Evert woont op dat moment in Harmelen (bij Vleuten). Zij trouwen op 9 februari 1766 in Harmelen en daar wordt ook Gijsbert gedoopt en wel op 19 april 1767 (8). Voorlopig kunnen we uit deze gegevens concluderen dat Gijsbert van Laar in april 1767 in Harmelen is geboren en dat hij in 1771 met zijn vader en broertje, op 3-jarige leeftijd, naar Utrecht is verhuisd. In 1785 trouwt hij op 18-jarige leeftijd, in de Catharijnekkerk in Utrecht, met Catharina Johanna Maas en in 1793, maar waarschijnlijk ook al eerder, wonen zij aan de Nieuwe Gracht Westzijde. Omdat zijn vader ook tuinman was van beroep, mogen we aannemen dat Gijsbert het vak van zijn vader leerde en dat hij al vroeg met dit vak in aanraking kwam. Aan de Nieuwe Gracht Westzijde was in die dagen ook de botanische tuin (Hortus Medicus Trajectinus) gelegen en het zou dus heel goed mogelijk zijn dat Evert en later Gijsbert daar als tuinman werkten. Gijsbert heeft zich ook in zijn Utrechtse tijd waarschijnlijk al met het aanleggen van buitenplaatsen en tuinen bezig gehouden. Dit volgt uit de volgende advertentie van december 1799 zowel in de Alkmaarsche Courant als in de Oprechter Haarlemmer Courant: 'G.(ijsbert) van Laar en A.(rie) van Wetering in Comp: hebben onder die firma te Alkmaar, even buiten de Geester-Poort, de Affaire van Boom- en Bloemkwekerij begonnen: Eerstgenoemde blijft met het aanleggen van Buytenplaatsen en tuynen continueeren. Recommandeeren zich in ieders gunst' (9.). De kwekerijen waren waarschijnlijk gelegen ter plaatse van de

'moezeryen', langs de weg naar Bergen, ten noordwesten van de Geester Hout (10). Tussen 1801 en 1806 werden delen van deze kwekerijen al weer verkocht. (11). Gijsbert woonde waarschijnlijk maar tot 1803 in Alkmaar, want volgens het transport van een deel van de gronden (dd. 17-4-1804) is er sprake van een akte van procuratie in 1803 en in de laatste transportakte staat vermeld dat een andere akte van procuratie is gepasseerd in 1806 (13) en wel in Oudshoorn en de Gnephoek. Dit is het noordelijke deel van Alphen aan de Rijn. De registers van de Gereformeerde kerk aldaar leveren op dat Gijsbert van Laar toen gehuwd was met Maria Louisa Pender en dat aldaar ook zijn twee dochters werden geboren, in 1806 Maria Louisa en in 1808 Johanna Adophina. Gijsbert van Laar overleed te Alphen aan de Rijn 13-12-1820, 52 jaar en 7 maanden oud (14). Uit bovenstaande mogen we concluderen dat Van Laar van 1803 tot 1820 in Alphen aan de Rijn (Oudshoorn) werkte en woonde. Zijn beroep was toen 'aanlegger van plantsoenen' (15). En dit laatste feit sluit naadloos aan bij het voorlaatste artikel dat ik over de plattegronden van Van Laar publiceerde (16). Hierin wordt uit de doeken gedaan dat de platen 87 en 88 uit Van Laar's 'Tuinsieraaden' de buitenplaats Rijnoord te Alphen aan de Rijn verbeelden. Ook plaat 63 (een 'nieuwe aanleg langs de Rijn') zal zeker een buitenplaats in de buurt van Alphen voorstellen. Het leven van Gijsbert van Laar in het kort: gedoopt 19 april 1767 te Harmelen; tussen 1771 en 1799 gewoond en gewerkt in Utrecht (en omgeving), beroep tuinman en later aanlegger van buitenplaatsen en tuinen; tussen 1799 en 1803 gewoond en gewerkt in Alkmaar (en omgeving), beroep aanlegger van buitenplaatsen en tuinen; tussen

1803 en 1820 gewoond en gewerkt in Alphen aan de Rijn (en omgeving), beroep aanlegger van plantsoenen. Overleden 13-12-1820 te Alphen aan de Rijn. Hij heeft de tweede druk van zijn 'Magazijn van tuinsieraaden...' nog juist mogen beleven.

Drs. Carla S. Oldenburger-Ebbers

Noten:

1. Dit artikel werd geschreven voor Tuinjournaal nr 4, 1994, uitgave van de NTs. De redactie van Cascade vroeg mij dit ook te mogen plaatsen in haar bulletin. Dit gebeurt met toestemming van de Tuinenstichting.
2. Zie: Collectie P. Broekhoven 1845/1846: Tuinsieraaden en tuinplattegronden/ Carla S. Oldenburger-Ebbers. Nieuwsbrief Donderberggroep, voorjaar 1994.
3. Zie: De tuinplattegronden van G. van Laar/Carla S. Oldenburger-Ebbers. Groen, 1994, nr 4.
4. Zie noot 3.
5. Zie G.A. Utrecht, Manuaal van de 100ste penning.
6. Zie G.A. Utrecht, Register van binnengekomen burgers, nr. 924/5804;3.
7. Zie G.A. Utrecht, Huwelijksregister Nederduits Geref. Gemeente Inv.nr.106, p.41.
8. Zie R.A. Utrecht, Huwelijksregister Nederd. Geref. Gemeente Woudenberg; Huwelijksregister Nederd. Geref. Gemeente Harmelen; Doopregister Nederd. Geref. Gemeente Harmelen.
9. Zie: Lucas Pieters Roodbaard en Gijsbert van Laar; architecten van landschappen in miniatuur/U. Mehrrens. 'Antiek' 21 (1987) nr. 8, p. 437 en noot 17.
10. Zie: kaart van de Alkmaarder Hout/A. van Panders, 1765. Bibl. LUW.
11. Zie noot 9; p.437, 438 en noten 18 t/m 21.
12. Zie GA Alkmaar; O.R. Inv.nr. 184-14-65.
13. Zie GA Alkmaar; O.R.Inv.nr.184-237-122.
14. De gegevens uit de registers van de Geref. Kerk te Oudshoorn verkreeg ik uit het GA te Alkmaar. Met vriendelijke dank aan de heren J.W. Balder en Mw. C.P. Sandbrink.
15. Dit beroep werd in zijn overlijdensakte opgegeven.
16. Zie noot 3.

Rozen en fabriekjes in België

Hink-stap-sprong van Ukkel naar Kasteel Hex

Een reis begint altijd, juist als het een tuinenreis is, in de eigen tuin. In mijn één eeuw oude Edith Cavell-tuin, achter de verborgen plek met de vierkante vijver, waar je rustig kunt mijmeren, kijkend naar de weerspiegeling van de bijna even oude rozen, bevindt zich een ruïne. Het bouwsel werd tijdens de eerste wereldoorlog gebruikt als schuilkelder en later als bewaarplaats voor groenten en fruit in de winter. Je kijkt ernaar met andere ogen als je moet schrijven over 'fabriques' en 'folies' in België. Is deze ruïne een fabrique of een folie? Ik leg het verschil even kort uit. Een folie is een luthof, een klein landhuisje, bewoonbaar, omgeven door veel groen en in de nabijheid van een grote stad (Fagus - folia - feuille). La fabrique is de tegenhanger van la folie: een bouwsel dat louter voor de versiering dient van een tuin of een park. De term komt uit de schilderkunst. Voor de 18e eeuw was elk gebouw in historische landschappen weergegeven een 'fabrique'. Later werd deze term toegepast op alle versierende elementen in tuin of park.

Is mijn ruïne een folie? Neen. De knopenfabrikant die in de jaren 1914-1918 mijn huis bewoonde, heeft er vast wel eens de nacht doorgebracht met zijn familie, maar deze bouwval was niet als woning bedoeld. Een fabriekje (deze vertaling voor la fabrique vind ik in 'De Fabriekjes in de Tuincultuur' van Marie-Frederick Lihar) is het evenmin. Een fabriekje vinden we wel, op steenworp afstand van mijn tuin. We lopen langs het

hek van de Ambassade van de federatie van Rusland, op nummer 66 van de Defrélaan. In de zwanenvijver is een pseudo-ruïne van een kasteel. De Defrélaan is pittoresk. Aan de overzijde bruist nog een bron waar vroeger, toen het water nog 'potable' was, vele Ukkelaars hun tafelwater haalden, en daar boven op de Groeselenberg staat een oud kasteel. We wandelen verder langs de Wit-russische Kerk (Eglise orthodox Russe - hors frontières), waar omheen vuurrode rozen bloeien. Neen, ik leid u niet om de tuin. We zijn op weg naar een ander fabriekje. Of gaan we eerst lunchen in de l'Auberge Cornet aan het Crabbegeat, een mooie holle kas-seiweg, afgezet met oude bomen. Het viergangen menu voor 1255 frank vangt aan met... Petites Folies. We bewaren onze eetlust voor straks. Een stap verder is het Wolvendaalpark, in het bezit van de gemeente sinds 1921.

Ik zeg hier altijd eerst een boompje gedag, dat zich naast een enorme cederboom moet handhaven. Het is geplant op 21 juli 1991 ter gelegenheid van de 40ste verjaardag van het koningschap van koning Boudewijn. Op de gloeiende hellingen zien we indrukwekkende groepen groene en bruine beuken en kastanjabomen, essen en berken. De kinderen kunnen in het park kiezen tussen een promenade op een pony en een race in een formule 1-bolide.

Wij wandelen langs de mini-golfbaan naar het doel van onze kleine tuinenreis: het Paviljoen in Lodewijk XV-stijl. Ik weet sinds kort waarom ik daar zo graag vertoef als Amsterdammer in Brussel. Het paviljoen is afkomstig van een huis aan de Herengracht

103 te Amsterdam. Het werd in het begin van deze eeuw overgebracht naar dit park. Ik nodig graag uit hier - het paviljoen doet dienst als restaurant - de lunch te gebruiken. Het menu Pompadour voor 440 frank, 3 services et de 5 choix.

In de reeds genoemde fraaie brochure 'De Fabriekjes in de Tuincultuur', mij toege-speeld door de manager van de tuinen van Hex te Heers, mevrouw Letta Proper, vond ik een afbeelding van dit Amsterdams paviljoen. Een schat van fabriekjes kan men daar-in vinden. Ik noem een paar: een romantische ronde toren (1890) in met klimop begroeide breuksteen en overdekt met kegeldak in Harveng (Henegouwen); een obelisk in het park van Schoonbeek (Limburg); een kiosk in Chinese stijl in het park van Vurste (Oost-Vlaanderen); tuinpaviljoens te Melle en Kwatrecht, Bouchout, Sterrebeek en Beloeil; een pseudo-ruïne van een antieke tempel in het park van de Groot-commanderij Alden-Biesen; een Romeinse tempel in het park van Bovelingen (Limburg); in Hamal-Russon (Limburg) een

triumfboog uit de Romantische periode en een piramide; in Cambron-Casteau (Henegouwen) een monnikspuit; de Hut van de Filosoof in het park van het kasteel te Hex (Limburg).

Daar ik zelf, zoals ik al vermeldde, een mijmerplekje heb in mijn tuin en op zoek ben naar fabriekjes en folies, neem ik de sprong naar Belgisch Limburg. Die kluizenaarshut, de Filosoof, gebouwd in de tweede helft van de 18e eeuw door Prins-bisschop Karel van Velbrück, die wil ik bezoeken. Daar wil ik mij een poosje maar in terugtrekken. Gelukkig heb ik met mevrouw Proper een afspraak gemaakt, want ik heb mijn bezoekdag precies op een open-tuindag gepland. Dankzij haar goede zorgen krijg ik een bijzondere rondleiding van Graaf Ghislain d'Ursel, en het eerste waar hij mij op wijst en waar ik anders achteloos aan voorbij gegaan zou zijn, is de roos genoemd naar zijn moeder, Gravin Michel d'Ursel, gecreëerd door Louis Lens. Helaas was ik niet bij de doop van deze roos op 4 juni j.l., maar het samen even genieten van deze kleine schat onder de rozen vergoedt veel. De

variëteit is een moschatahybride die afstamt van Lavender Pinocchio x (Ballerina Echo BRT). Wij blijken beiden dezelfde liefde te hebben voor de geurende roos. Later, veel later, in de kluizenaarshut de Filosoof, dacht ik: een roos zonder geur is een 'fabrique' zonder tuin.

Het aardige van een folie of fabriekje is het feit dat er veelal een bezienswaardige tuin of een fraai park omheen ligt. Hoewel ik speciaal op zoek ben naar tuinbouwsels vergeet ik deze missie opslag als ik met onze gids de rozentuin betreed. Rozen met een hoofdletter. De Rozen van Hex. Daar moet ik iets over vertellen. De fabriekjes laten we even in de fabriek.

De dubbele pagina van het boekje dat de tuinen van Hex beschrijft, geeft een vijftiental rozen te zien van de 250 die men op het domein kan zien bloeien: centifolia-rozen en remontant-hybriden, Damascus-rozen, gallica's en alba's, trosrozelaars, muskusrozen, wichuraiana's, polyantha's...

In de 18e eeuw liet Velbrück de eerste rozenstruiken planten, en, dit is een unicum, de rozen kwamen uit China en werden door de Oost-Indische Compagnie naar Europa gebracht. Deze rozen zijn niet geënt, maar groeien (franches de pied) op hun eigen wortels. De struiken zijn meer dan twee eeuwen oud en bloeien nog weelderig de hele zomer... Gravin Michel d'Ursel heeft de collectie aanzienlijk verrijkt. Tijdens haar reizen verzamelt zij stekken en zaden en bezoekt zij rozentuinen, steeds op zoek naar variëteiten. Ik had de eer haar met de Gravin Michel d'Ursel-roos geluk te wensen. Het is een 'must' volgend jaar in juni op een van deze open-tuindagen van deze weelde te komen genieten. Prachtige aquarellen van deze rozen, gemaakt door de kunstenares Edith Danoy, zijn in de maand september (24 en 25) te zien in het koetshuis van het

kasteel, als er te Hex open-tuindagen zijn met als thema 'Moestuin'. Wij knielen neer bij de tweehonderd jaar oude rozen, die al die jaren de winterse vorst hebben getrotseerd. De flinkste heeft men altijd 'Karel van Velbrück' genoemd, en hier kan men zien hoe goed een toegesproken roos gedijt.

Er is veel te genieten gedurende een rustige wandeling door de formele tuinen: de Franse tuin, de rozentuin, de tuin van de prins, de balustrade, de moestuin, de terrassentuin - trek er een dagje voor uit - en de Chinese tuin...

Hier word ik zeer oplettend en denk ik weer aan mijn opdracht.

In de Chinese tuin of de tuin van Suzanne,

met prachtig geschoren taxushagen, ontwaar ik tot mijn grote vreugde weer een fabriekje. Een paviljoen in Chinese stijl, met daarin een Boeddha van gepolychromeerd hout. Een Luikse sculptuur uit het einde van de 18e eeuw. Er groeit nog een klein kruipend roosje, de Rosa Yakushimanense, maar ik kijk verrukt naar de Boeddha en ik verbeeld mij het niet, maar hij beweegt zijn hand, een oosterse groet.

Er is nog meer. Een vijgegaard, een bijentuin, waar de bijen helaas door een bijenziekte ontbreken, de ezelweide en een rij-school.

Ik neem nu afscheid van mijn gids en ga

alleen op zoek naar de Filosoof, de kluizenaarshut gelegen in het Engelse park van het kasteel, in 1770 ontworpen en een van de eerste in zijn soort in België. Eiken van 800 jaar oud. Op de weiden grazen Schotse Aberdeen Angus koeien en Black Welsh schapen. Ik vind wel de vijver, de gedenkzuil in 1780 opgericht ter gelegenheid van het huwelijk van Romain d'Ansembourg met A.M. barones de Hayme de Bomal, de kasteelruïne, die te wankel is om bekeken te worden, maar de Filosoof is moeilijk te vinden. Of moet men zeggen: laat zich slechts met veel moeite vinden.

Wij zijn eindelijk in de hut, alleen. De honderden tuinenbezoekers zijn elders. Een kleine meditatie in de ruimte waar ook lang geleden de Luikse Prinsbisschop Karel van Velbrück mediteerde. Een ervaring die u ook kunt beleven. In september, minder rozen, maar de moestuin met de herfstgroenten die men kan bewonderen voor zij in de groentenkelder in speciaal voorziene bedden worden overgeplant om beschut tegen licht en vorst maanden bewaard te worden.

Een tuinenreis eindigt in de eigen 'hof'. Ik begroet hartelijk mijn lindenboom, de trouwe wachter bij het hek, de vissen in de vijver, en vertel honderuit aan mijn lieve rozen van de Rozen van Hex.

Et les fabriques? vraagt de roze Ballerina mij, want meelevend zijn planten, dat weet elke tuinbezitter. Zonder tuin kan men toch niet leven!

Jan van Hoften

Bronnen: 'Fabrique de jardin: quelques exemples au pays de Liege'. Hortus no 32-1992. Driemaandelijks tijdschrift van de v.z.w. Tuinkunst en Ruimtelijk groen. Het artikel is van Nathalie de Harlez Deulin; 'Fabriques et folies', Anne Norman. Nouvelles du Patrimoine. No 39. Juin 1991; 'De Fabriekjes in de tuincultuur', M.F. Lihar. Uittreksel uit De Woonstede door de eeuwen heen. No. 31. sept.1976; Gids voor de tuinen van Hex, Christine de Groote. Nederlandse vertaling Abbe Jos Moons.

Kasteel Hex is gelegen in de Limburgse gemeente Heers (België), in de driehoek Tongeren, Borgloon, Oerle en is bereikbaar via: autobaan E40 Brussel-Luik, afrit 29 (Borgworm/Tongeren) en autobaan E39 Antwerpen-Luik, afrit 29 (Hasselt-Oost/Tongeren).

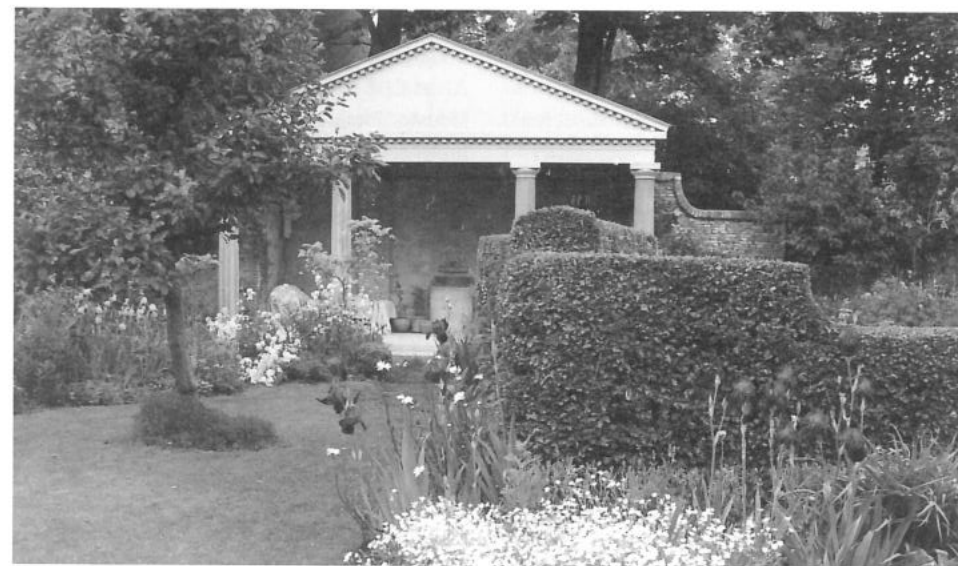
Een tempel voor de stormgod

De orkaan van 25 januari 1990 zal ik niet gauw vergeten. Gewoonlijk een kort onmemorabel ritje van Utrecht naar het dorp waar ik woon. Tien minuten, hooguit, zelfs in het spitsuur; met de fiets niet meer dan een klein halfuur. Nooit ben ik echter dankbaarder geweest dat ik met de auto was. Op de Catharijnesingel begon de kermis. Dikke takken van enorme negentiende-eeuwse platanen woeien als vogelveren door de lucht. De banden van de auto kraakten over ze heen zoals de voeten van Indiana Jones over de dikke laag kakkerlakken in het avontuur van de 'Temple of Doom'. Temple. Misschien dat me dat achteraf op het idee heeft gebracht...

Heelhuids en zonder deuken thuisgekomen, zat er niets anders op dan zolderramen vastspijkeren, schuurdeuren vergrendelen, lichten uit en kijken hoe het daarbuiten tekeering. Zei ik 'Indiana Jones and the Temple of Doom'? Het leek meer op 'Dracula'. Transylvanisch gierende windstoten deden de tien populieren langs de muur knappen als aanmaakhoutjes. Nooit is de term 'domino-effect' zo pakkend in beeld gebracht. Als een 'chorus line' zegen ze zijwaarts langs de muur neer in een krakend crescendo, en namen en passant ook de houten stutten van het dak van de oude veranda mee. In een naadloos vloeiend 'shot' werd dat meteen door windkracht 14 opgetild en rechtstandig neergezet in de nauwe marge tussen muur en buurbomen, alwaar het een half uur lang machtig heen en weer bleef klapperen, waardoor de hele dubbelsteens (!) muur volledig werd ontzet, op de muziek van tachtig omvallende bomen in het bos van de burens. Doek. Fin. The End.

Een wijs mens die dezelfde verzekeringsmaatschappij heeft als zijn burens. Vooral bij aangrenzende monumenten die verzekerd zijn voor herbouwwaarde en vooral bij erfscheidingen met stormschade - een gratis goede raad van iemand die het nu weten kan. Bevrijd van het grootste dwangbuis van de bouwgekke tuinier, een krappe beurs, sloeg mijn fantasie op hol. Een nieuwe veranda maar dan steviger, groter? Nee. Veranda's kunnen niet tegen stormen, dat is bewezen. Een praktische kas met verwarming en volautomatische beluchting? Nee. De plek ligt pal op het zuiden en het glinsterende glas zou iedereen binnen de kortste keren stapel maken. Gewoon alleen maar een herbouwde muur, voor klimmers en leifruit? Nee. Vruchtbomen genoeg in deze tuin. Alle kersen en pruimen zijn nu al voor de vogels en de wespen. Wat te doen? Nu zijn er vier beproefde stimuli voor de fantasie: het verlangen, de herinnering, afbeeldingen en teksten. De eerste twee zitten in het hoofd, zijn persoonlijk en vaak gekleurd door emotie, en de twee laatste bevinden zich in de boekenkast, zijn voor iedereen beschikbaar en functioneren als 'aangever'.

Ik denk dat het bij mij het verlangen was, dat het tempelbouw-proces op gang bracht. Verschillende verlangens zelfs: ik wou iets origineels, ik wou iets historisch en ik wou iets functioneels - tja en wat ligt er dan meer voor de hand dan een tempel, zeg nou zelf. Goed, er zat een klassieke middelbare school achter, en een studie kunstgeschiedenis, bezoeken aan opgravingen, en nog zo'n paar ingrediënten, om maar te zwijgen van een behoorlijke dosis overmoed: het verlan-

gen om iets te bedenken dat echt zou werken in mijn tuin. Als focus, als achtergrond, als herkenning. Want op de foto is te zien dat het daaraan erg ontbrak. Ik had het geprobeerd met de heg. Dat werkte slechts ten dele, want als die eens niet perfect geknipt was (en welke meidoornhaag is nu altijd in fatsoen, met die geweldige groei-kracht?), dan was het een nietszeggende harige pruikebol, zonder enige overtuiging, de slaggeworden 'mohawk' van een plotse-ling zielige punker.

Ik mag wel zeggen dat veel mensen die ik van mijn plan vertelde, nogal wat bedenkingen hadden: ouderwets, aanstellerig en overdreven waren een paar van hun harde oordelen - terwijl ze nog niets hadden gezien, zelfs geen tekening. Ik had trouwens zelf ook nog niets definitiefs in mijn hoofd. Daarvoor moest ik naar de boekenkast. Kijken naar plaatjes, lezen van teksten. Hoe zet je iets neer waarvoor de critici door de knieën gaan, wat acceptabel is voor jezelf en niet belachelijk in het oog van de tegenwoordige wereld.

Ik herinner me een plaat die we vroeger hadden: een heel dun gegraveerd landschap met een gezicht op Dresden waar Romantische figuurtjes door een ijl landschap lopen, met hier en daar een accent van een klein rond of vierkant tempeltje. De ijlheid lag aan het feit dat het een zogenaamde Umrißstich betrof, een lijngravure bestemd om ingekleurd te worden met waterverf. Maar deze was blanco, en juist die atmosfeer van doorzichtigheid en weidsheid had iets magisch, verplaatste je naar een eigentijds-Romantisch visioen van Vroeger. Zoiets dus. Die sfeer wilde ik. Anders dan de Franse Romantiek die naar Rome neigde, was de Duitse gericht op Griekenland. Met de herinnering aan die plaat was mijn verlangen op het spoor van Griekenland terechtgekomen. Niet Ionisch (te stads, te civiel), niet Corintisch (te friemelig voor een tuin) maar de robuuste Dorische stijl à la Schinkel, de ontwerper van paleizen en tuinen voor de geldloze koning van Pruisen. Nou heb ik niks met Pruisen, geloof me, maar wel met Schinkel. Die man was in staat om van baksteen en mortel, echt

op een koopje, gebouwen neer te zetten van een volmaakte harmonie. Nooit hautain en goddelijk, zoals Lodewijk XIV's Versailles, geen imitatie Italiaanse barok, met de echte, meegenomen en gekochte ingrediënten van beelden en bouwsels zoals zoveel Engelse tuinen, maar Elysium, een gedroomd antiek landschap. Het park van Klein-Gliencke in Berlijn. Zo mevrouw, zet dat maar eens neer in een tuin van krap 800 vierkante meter!

En echt klein mocht die tempel niet worden. In een van de boeken die ik raadpleegde stond zo'n snierende zin over de Hollanders, dat je kleinheid, en kleurigheid wel uit je lijf laat, zelfs na tweeënhalve eeuw. Het staat in William Gilpins 'Dialogue upon the

Gardens of Stow' (1748), een van de belangrijkste Engelse picturesque landschapsparken met meer dan dertig 'klassieke' en 'gothische' bouwsels. Er wordt gefilosofeerd over het gebrek aan 'smaak' van de Chinese schilderkunst, en aangezien alle kunsten met elkaar verbonden zijn in één grote keten, kunnen alle andere kunsten van de Chinezen ook niet veel soeps zijn ('Its [de schilderkunst] whole mystery consists of daubing on Colours: correctness of Drawing, Beauty of Composition, Harmony of colouring, they seem not to have even the least Notion of'). De gesprekspartner beaamt dit en zegt: 'They have very little of true, manly Taste, I fancy, among them: Their Ingenuity lies

chiefly in the knick-knack Way; and is, I imagine, pretty much of the 'Dutch' kind'... Alsjeblieft redelijk groot dus, en vooral niet kleurig. De ingrediënten zijn nu vastomlijnd: een nogal grote Dorische tempel, zonder kleur, van eigentijd, redelijk goedkoop materiaal. Pak je tekenbord, mevrouw, en aan de slag.

Een grote hulp bij het ontwerpen van neoklassieke bouwsels, voor alle soorten bouwsels voor welk gedroomd Arcadië dan ook, is het boek 'A History of Architecture on the Comparative Method', van Banister Fletcher (1896). Daar krijg je een geweldig overzicht van alle mogelijke bouwstijlen, te beginnen bij de primitiefste hutten uit de prehistorie (volgens laat negentiende-eeuws inzicht) met getekende voorbeelden op schaal, zodat je verhoudingen kunt uitrekenen; ook allerlei details worden op schaal weergegeven - een onmisbare hulp bij het namaken van een kapiteel, een zuil, een fronton. Toen ik de afstanden van de vier geplande zuilen had uitgerekend, de hoek van het dak (te zwak glooiend, volgens de hier geldende bouwvoorschriften, maar niet zo zwak als die van een originele Dorische tempel - in Griekenland hebben ze minder last van sneeuwval, en dus van een te grote dakbelasting; in Zwitserland zijn de daken volgens voorschrift nog puntiger dan hier), en toen het er op papier naar tevredenheid uitzag, toen kwam de grootste uitdaging: hoe bouw je zo iets? Waar koop je een Dorische zuil? Zijn er ergens kapitelen te halen? Nee hoor, die moet je maar improviseren, want antieke bouwfragmenten kopen... de verzekering ziet je aankomen.

Gelukkig was daar Kees van der Neut, timmerman te Breukelen. Die vond het plan om zuilen te gieten van beton, in bekistingen

gemaakt van tien taps toelopende houten latten, bijeengehouden door sterke kragen, helemaal niet onhaalbaar. Welnee, dat kan toch gewoon. Hij maakte de bekistingen, en Arie Delfgauw goot het beton. Hij maakte het houten dak, Arie Delfgaus vader, op zijn draaibank, de kapitelen, van verlijmd blokken hardhout (ik had ze graag iets groter gehad, maar dit was de uiterste maat die de draaibank haalde; de vorm is echter autentiek die van de tempel van Poseidon op Kaap Sounion). Kees maakte het dak, Arie legde de pannen en deed het lood en samen goten ze de vloer. Ik stond erbij en zei af en toe iets bemoedigends. Het mooiste moment was toen de laatste plank in het dak werd getimmerd, en het licht niet meer van boven, maar van voren in het bouwsel stroomde. Een echt gebouw.

Natuurlijk was van te voren de hele achtermuur, die nog veel meer ontzet was door de storm dan ik, afgebroken en weer opgebouwd. Zo goed mogelijk naar het vroegere model, van oude stenen, maar nu steens, en niet meer dubbelsteens (het bleken oorspronkelijk twee muren tegen elkaar geweest te zijn. Een oude burenrucie?). Het hart van de metselaar brak bijna toen ik hem vroeg het geheel te pleisteren, en dat nog wel met een cement met veel kalk, zodat na verloop van tijd de pleisterlaag zou gaan bladderen. 'Maar mevrouw, dan zie je die mooie steentjes niet meer! Maar mevrouw, dat is toch geen gezicht, zo'n afgebladderde muur!' zo smeekte hij. Maar baksteen betekent kleur. Ik wou geen kleur. En een gladde laag cement betekent woonkazerne. Ik wilde een potentiële ruïne. Smaken verschillen, meneer de vakman. Zijn enige vreugde was de fontein die hij construeerde van een door mij jaren tevoren aan de straat gevonden zandstenen leeuwenkop en een oud Regout was-

bakje dat met lood werd bekleed (zie foto). En de bocht in de muur, die naar analogie van de bocht in de heg werd gemaakt. Toch bleef hij zuur doen over het kalkcement. Er passen achttien heren van middelbare leeftijd met sigaren in deze tempel. Dat bleek bij een vergadering op een warme junidag. Maar het meest geschikt is hij voor een klein groepje thee- of wijndrinkende vrienden en vriendinnen. Kinderen zijn gek

op de leeuwenfontein en drinken vele kroesjes water. De zon schijnt tot aan de achtermuur in de winter, maar in de zomer, als hij hoger staat, blijft de achterste meter in de schaduw. Puur geluk, dat had ik niet eens voorzien. Sommige mensen vinden het beton te grijs. Dat zou gekleurd moeten worden. Anderen vinden het watervaste multiplex van het dak te postmodern. Dat zou verdoezeld moeten worden. Ik vind het wel best. Het mooiste wat mij geregeld overkomt is dat mensen dromerig naar het ding kijken, en zeggen: 'Wat een geluk, dat zo iets er nog altijd staat'. Kijk, dan is mijn dag volmaakt.

Uit dankbaarheid voor de geboden gelegenheid, is deze tempel opgedragen aan Poseidon, de god van de stormen.

Loekie Schwartz

Loekie Schwartz is redactrice van het blad Onze Eigen Tuin. Op woensdag 21 september is de tuin van 9-17 open voor leden van de Nederlandse Tuinenstichting.

In memoriam Roberto Burle Marx

Onlangs overleed op 85-jarige leeftijd de Braziliaanse tuin- en landschapsarchitect Roberto Burle Marx. Met een koninklijke onderscheiding vanuit Nederland, eredoctoraten van The Royal College of Art London en The American Institute of Architects, was Burle Marx over de hele wereld bekend. Hij werd geboren in Sao Paulo (1909) uit een uit Duitsland geëmigreerde Joodse vader en een Braziliaanse, rooms-katholieke moeder. Deze achtergrond vormde voor Burle Marx de voedingsbodem voor ruimdenkende, liberale, humanistische opvattingen. Zijn moeder was bovendien een verwoed tuinierster. Burle Marx doorliep de kunstacademie in Rio de Janeiro. In Berlijn,

waar hij zijn studie vervolgde, bezocht Burle Marx de botanische tuin van Dahlem, alwaar hij zeer onder de indruk raakte van de collectie Braziliaanse flora.

Terug in Rio vroeg Burle Marx aan de architect Costa een door hem zelf samengestelde combinatie van kleur en bladvorm te komen bekijken in de tuin bij het ouderlijk huis. Costa nodigde hem daarop uit een ontwerp te maken voor een tuin bij een door hem ontworpen huis.

Enkele jaren later kreeg Burle Marx, wiens naam als kunstschilder inmiddels was gevestigd, de kans zijn 'hobby' tot zijn tweede

beroep te maken. De Braziliaanse regering gaf hem de opdracht tuinontwerpen te maken bij diverse regeringsgebouwen in de hoofdstad Brasilia.

Burle Marx creëerde de meest spectaculaire tuinen, soms met grote vijvers die de gebouwen omringden, waarin schitterende combinaties van onbekende planten uit het Amazone-gebied.

Buiten Rio de Janeiro was Burle Marx een grote kwekerij van wilde planten begonnen. Hij werd directeur van de tuinen en parken in Recife en ontwierp de eerste ecologische tuin in Brazilië. Maar ook als kunstschilder bleef hij actief: hij ontwierp o.a. de wereldberoemd geworden plaveisels in mozaïekvorm langs het strand van Copacabana.

Een frappant voorbeeld van hoe Burle Marx met geringe ruimte en onder moeilijke omstandigheden toch tot een bevredigend resultaat wist te komen, is de rechthoekige trechter, gevormd door een vele etages tellend kantoorgebouw in Rio. Op de binnenplaats liet hij stalēn staketsels plaatsen, die er uit zagen als grillige bomen. In de zijtakken, waarin de holten zich op dezelfde hoogte bevonden als de ramen waarachter de employées werkten, kregen bromelia's, varens en alle mogelijke planten uit het Braziliaans oerwoud een plekje. Het effect was fascinerend. Sommige vogels wisten binnen de kortste keren de beschutting van deze verborgen plantenwereld te vinden.

Burle Marx ging uit van abstracte vormen met altijd de ronde lijn als 'Leitmotiv'. Vaak paste hij aan een zijde van een tuin een muur toe, een ideaal windscherm en een afsluiting van een minder mooi uitzicht. Deze muren, sommige met een waterval erlangs in strakke vorm, waren dikwijls ver-

sierd met Aztekische en Inca-motieven. Burle Marx' tuinen, vooral die op openbare plaatsen, vroegen zeer weinig onderhoud, omdat hij altijd werkte met grote kleurvakken van dezelfde planten. Mede daardoor trok hij de aandacht van toonaangevende architecten uit de hele wereld. Burle Marx werd door The American Institute of Architects uitgeroepen tot de ware schepper van de moderne tuinarchitectuur.

Gerard Rakers

The Gardens of Roberto Burle Marx; Saga-press Inc/Timber Press Inc, 1991. ISBN 0-8109-3357-8

R E C E N S I E S

Twickel

De kern van het 4.000 ha grootte landgoed Twickel wordt gevormd door het imposante kasteel met zijn rijkversierde tuinen. Reeds in het midden van de 17de eeuw werd er over een tuinaanleg bij Twickel gesproken, waarvan een bewaard gebleven kaart uit ca. 1680 een indruk geeft. In de loop der eeuwen is er veel gewijzigd doordat vrijwel alle grote tuinarchitecten van Nederland hun bijdrage hebben geleverd aan de verfraaiing van het landgoed. Zo maakten achtereenvol-

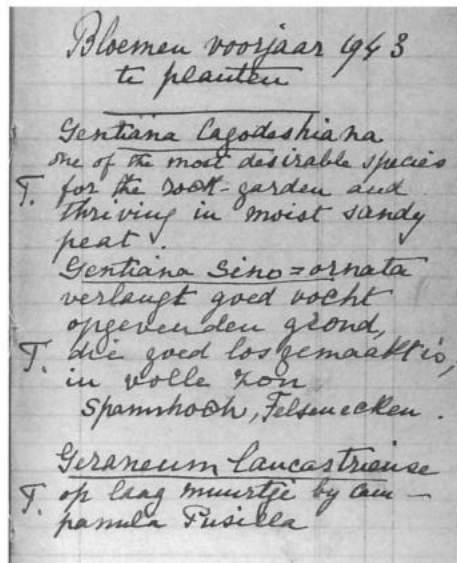
gens Daniël Marot, J.D. Zocher jr., L.P. Zocher, C.E.A. Petzold, Edouard André en H.A.C. Poortman ontwerpen die samen zorgden voor een omvorming van de geometrische aanleg tot een park in land-

schapsstijl. De laatste bewoonster en eigenaresse, M.A.M.A. Baronesse van Heeckeren van Wassenaeer begon in 1932 met de aanleg van de 'rotstuin'. Voor echte rotsplanten bleek haar gedeelte van de tuin echter niet geschikt en zij begon te experimenteren met vaste planten, één- en twee-jarigen en bol- en knolgewassen. In 1990 werd begonnen met een grootscheeps herstel van de vervallen 'rotstuin' en een restauratie van de orangerie. Beide werkzaamheden kwamen in het voorjaar van 1994 gereed en vormden de aanleiding om een themanummer van 'Twickelblad' geheel te wijden aan de tuinen. De artikelen in dit goed verzorgde nummer geven een indruk van de verschillende aspecten van de restauratie. Zo zijn er bijdragen over de geschiedenis van de rots- tuin, het gebruikte plantenassortiment en de gemaakte keuzen, de historie van het landgoed en het vroegere gebruik van de orangerie. Verder verhaalt het tijdschrift over boktorren en houtwormen in de raamkozijnen, over een bezoek aan Twickel in 1798 en ook in 1812 en over de wiedoelpleeg.

Dit voorjaar verscheen ook een nieuw gidsje over de 'Tuinen van Twickel'. Rondom een scala aan oude en nieuwe foto's, tekeningen en plattegronden in zwart-wit en kleur wordt de geschiedenis van het landgoed en in het bijzonder van de tuinen beschreven. Ook de "Rondwandeling door de tuinen" geeft veel achtergrondinformatie over de toegepaste beplanting, de verzorging en herkomst van verschillende soorten. Handig is de los bijgevoegde beplantingslijst die een indruk geeft van de vele, ook minder algemene, planten die in de tuin worden aangetroffen.

Beide uitgaven zijn een aanrader voor de liefhebber van oude landgoedtuinen en voor de geïnteresseerde tuinrestaurateur. Maar het is en blijft natuurlijk niet meer dan een

Zomerboekenoogst

afspiegeling van de werkelijkheid die alleen met een werkelijk bezoek aan het landgoed Twickel te overtreffen is. EB

De tuinen van Twickel zijn vanaf Tweede Pinksterdag tot en met 15 oktober op maandag, woensdag en zaterdag geopend van 13.30 tot 17.00 uur.

'De tuinen van Twickel' Auteur: M.G.A. Baronesse van Voerst van Lynden. Uitgegeven door: Stichting Twickel. Verkrijgbaar bij de ingang van de tuin en tuinstops van de NTs. Prijs f 10,-

'Twickelblad' is een gezamenlijke uitgave van de Stichting Twickel en de Vereniging Vrienden van Twickel. Nummer 2 van 1994 is een themanummer gewijd aan de tuinen van Twickel. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij de VVV in Delden.

Tuinieren het hele jaar

Dit omvangrijke boek van 480 pagina's tekst en illustraties (foto's en tekeningen in kleur) heeft een praktische invalshoek. Ongeveer alle tuinonderwerpen komen ter sprake, van tuinontwerp tot en met 'handige tuintips', zowel sier- als moestuin. Daarbij is het boek geschreven voor het Nederlandse taalgebied

en de lezer behoeft zich dus niet te ergeren aan vertaalmisseries. Daarbij is al die informatie heel betaalbaar. Elke tuinier zal er veel van z'n gading in kunnen vinden. Vlinderplanten bij de vaste planten? Een hele lijst is opgenomen in het hoofdstuk 'Vaste planten van A tot Z' (pag. 275), plus het adres van de Vlinderstichting. Verfplanten? Nog zo'n lijst, met te gebruiken plant-onderdelen en de kleur die ze geven. De informatie per geslacht is tamelijk summier. Bij de één- en tweejarigen is de informatie afgestemd op het handelssortiment en nogal oppervlakkig. De 'natuurlijke' sortimentsvernieuwers zijn er niet bij en zeker niet in de illustraties, voornamelijk 'perkjesniveau'. Bij grassen, varens en bamboe is slechts het eeuwige pampasgras afgebeeld, terwijl er tegenwoordig zulke elegante soortgenoten zijn. De waarde van dit boek lijkt mij vooral de praktische invalshoek van hoofdstukken zoals 'De aanleg van de tuin', 'Handige tuintips' en 'Het onderhoud van de tuin'.

Toch stuitte ik ook op storende onjuistheden of halve waarheden bij het doorbladeren. Dat de iepenziekte aan de boom kleefst lijkt mij niet helemaal juist, perevuur heet bacterievuur, wilgen kunnen last hebben van watermerkziekte (geen merg) en taxuskever beperkt zich bepaald niet tot Taxus (pag. 90 en 92). Een zogenaamde 'trompe l'oeil' is geen latwerk, dat kan het eventueel zijn (pag. 152) en een Biedermeier rozenkrans aan kettingen (pag. 153)? Het zou nuttig zijn om te weten welke roos zich voor die toepassing leent. Toch kan iedereen in dit boek wel het nodige van z'n gading vinden. Om de prijs behoef je de aanschaf niet te laten.

Julia Voskuil
'Tuinieren het hele jaar' door Klaas T. Noordhuis. Uitgeverij Rebo Productions (ISBN 90 366 0844 9) Prijs f

Zoals altijd in het zomernummer is er weinig plek om boeken uitgebreid te bespreken, het is tenslotte hoogseizoen in de tuin. Toch willen we u de oogst van deze zomer niet onthouden tot november, wanneer de meeste uitgebreid onder de loep komen. Hier een tuinboekaptote:

BEELDIGE BOEKEN:

***Beeldengids van Nederland**, uitgeverij 010, Rotterdam 1994, 320 p., z/w, prijs f59,50. *Begeleidende gids van de manifestatie Beelden in Nederland. Rijp en groen, modern en oud, een kaleidoscoop van sculpturen per provincie gerangschikt met foto en beschrijving. Zie ook p.9.*

***Het beeld buiten**, Vier eeuwen tuinsculptuur in Nederland, Hannema-de Stuer fundatie, Erik de Jong en Claudia Schellekens, 136 p., 26 kleur, prijs f39,50, ISBN 90-70842-10-6. *Begeleidende catalogus van de gelijknamige tentoonstelling op kasteel het Nijenhuis in Heino. Zie ook p.9.*

***De fonteyn van Pallas**, Een geschenk van Amsterdam aan Johan Maurits, Stichting Koninklijk Paleis op de Dam. 72 p., kleur, prijs f29,50, ISBN 90-72080-13-0. *Catalogus bij de tentoonstelling, zie ook p.6.*

MIJ SPREEKT DE BLOMME EEN TALE

***Zo simpel als een bloem**, Bloemen in de Nederlandse poëzie, Kwadraat Utrecht 1993, samenstelling Chris Matthijsse en Annemieke Rijneke, 96 p., z/w, prijs f19,90 ISBN 90-6481-190-3. *90 gedichten over de bloem van Nederlandse en Vlaamse auteurs.*

***Bloemen en Planten**, tekeningen, prenten en foto's in de verzameling van het Rijksmuseum, Rijksmuseum Amsterdam 1994, 56 p. kleur, prijs f18,50, geen ISBN.

Perfect verzorgd en gedrukt kijkboek met afbeeldingen uit de collectie.

***Some Flowers**, Vita Sackville-West, plates by Graham Rust, 112 p. in kleur, Pavilion Books, 1993, ISBN 1-85145-889-1. *Teksten van Vita uit haar dagboek uit 1937 over haar*

favoriete bloemen, gecombineerd met hedendaagse tekeningen van Graham Rust.

FOLLIES GALORE

***Follies en tuinsieraden**, Stichtse Monumentenreeks, Wim Meulenkamp, Stichtse Matrijns Utrecht 1994, 32p., z/w, prijs....., ISBN 90-5345-038-6. *20 follies in Utrecht beschreven en getoond in handig meeneemboekje compleet met routekaart.*

***Langs Historische parken en tuinen**, routes in Nederland en België, Kosmos-Z&K uitgevers Utrecht 1994, Wim Meulenkamp, 240p., z/w, prijs f....., ISBN 90-215-

2246-2. *Uitgebreid overzicht van een krappe honderd parken en tuinen in de Benelux met als toetje drie parken in het nabije Duitsland.*

GARDEN WRITING

***The Generous Garden**, edited by David Wheeler, a second anthology of garden writing from Hortus, uitgave Alan Sutton 1991, 236 p., z/w, prachtige illustraties, prijs f67,75, ISBN 0-86299-997-9.

Magnolia x soulangeana

Een enthousiaste serie verhalen, geestig en professioneel geschreven. Na By pen & by Spaede een tweede bloemlezing van top-tuin-auteurs. Expensive yes, but worth every penny!

***Hugh Johnson on gardening**, the best of Tradescant's diary, The Royal Horticultural Society, London 1993, 192 p., z/w, 12,99 pond, ISBN 1-85732-303-3.

Bloemlezing van stukjes uit The Garden. Hugh -wine & dine- Johnson schreef sinds 1975 zijn diary-cum-gossip-column. Reuze geestig maar niet zo leuk als Lloyd.

GROENE BIBLIOTHEEK EN VINGERS
Uitgever Peter Gottmer heeft een nieuwe serie tuinboeken opgestart onder de naam De Groene Bibliotheek. In deze serie vooral praktische gidsen met per deel plantensoorten of -families. De eerste vier delen zijn

inmiddels verschenen te weten: **Clematis** (ISBN 90-257-2626-7), **Riddersporen** (ISBN 90-257-2628-3), **Klimop** (ISBN 90-257-2629-1) en als laatste een buitenbeentje: **Miniatuur Watertuinen** (ISBN 90-257-2627-5). In een volgend nummer bespreekt Leo den Dulk de serie. Een andere serie, die van de Groenboekeriej heet Groene Vingers. Daarvan ontvingen we **Boerentuinen en Watertuinen** (ISBN 90-215-2293-4 en 90-215-2283-7) De boekjes hebben 96 pagina's in kleur en dienen als praktische raadgever., Kosmos en Z&K uitgevers Utrecht 1994.

* **Tuinplanten Encyclopedie**, Klaas T. Noordhuis, Reboproducties 1994, 320 p. in kleur, prijs f14,95 (ja, echt) ISBN 90-366-0947-X. 'Tuinieren het hele jaar door' was een enorm succes en dit boek zal het ook zeker worden. Voor deze spotprijs heb je een compleet naslawerk in handen met plante gerangschikt op diverse opzoekingen. Veel praktische informatie. Dat laatste geldt ook voor 'Tuinieren in de praktijk' een boek van BBC-Gardeners-World-Geof Hamilton, Uitgave Terra/Lannoo, 1994, 376 pagina's in kleur. *Net zo instructief als op de buis legt Geof stap voor stap de geheimen uit van het tuinieren. Een uitgesproken voorbeeld van een how-to-book.*

TIJDSCHRIFTEN OVER DE TUIN

***De Tuinen van Eden**, zesmaandelijks tijdschrift over groen en alles eromheen. Uitgegeven in België door B&P Publications in Sint-Martens-Latem. tel 09-2810777. *Gezien de eerste uitgave van 1994 nr 1. Een Bourgondisch tijdschrift waarin de tuin als uitgangspunt voor het dagelijkse leven gezien wordt. Het duidelijkst is dat in het artikel De tuin op de tong. Een greep uit de onderwerpen: De tuin van Mia Gevaert, De terugkeer*

van losse hagen, Van oude en jonge besjes, De bomentuin (geschreven door Jelena de Belder), Hex en de rozen, Engelse tuinen, wilde tuinen, Palladio, kortom waard om aan te schaffen!

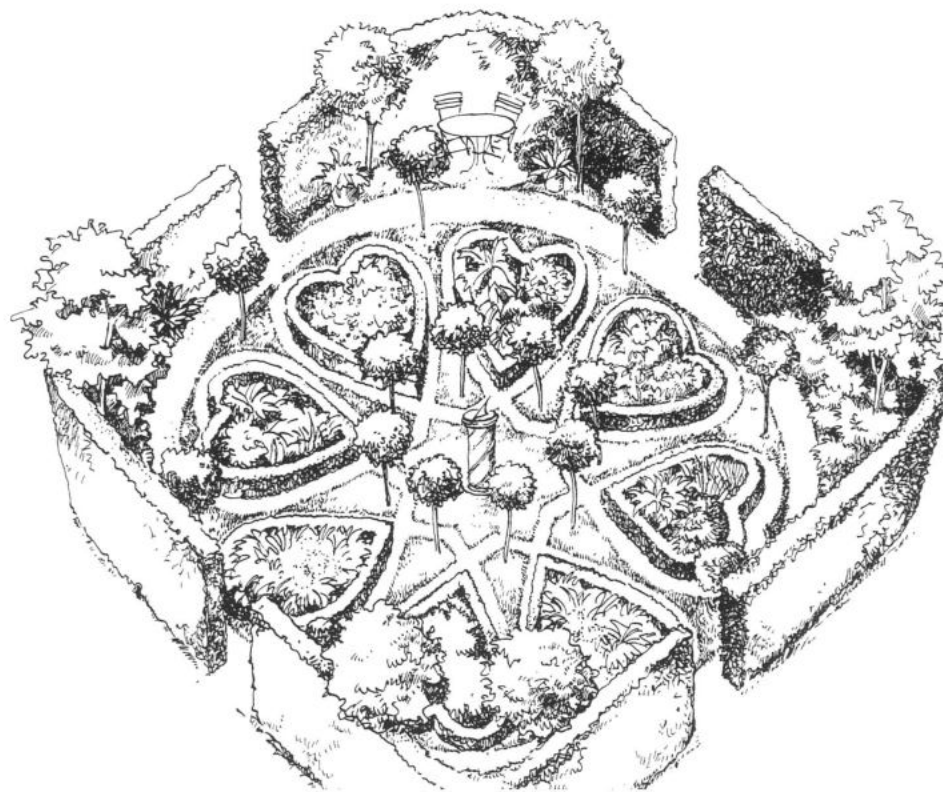
***Objekt**, tuinen in stijl 1994, jaarboek voor exclusieve tuinen voor België en Nederland, Hans Fonk publications, Amsterdam, tel 020-6646352. *We kennen Hans Fonk al van de jaarboeken uit het najaar over interieur. Nu dus een voorjaarsaanvulling over buiten. Een lijvig boek in kleur met de volgende highlights: Tuinen in Japan en Zuid-Afrika, Water, Tuincultuur van België en Nederland (met o.a. A.J. van der Horst), Rothschild in Cap Ferrat, Dieleman en Deroose, en de Japanse tuin, een artikel van Eduard van Koolwijk. Pittige prijs van Objekt is f19,90 of Bfr 390.*

***Oase**, tijdschrift voor vrienden van natuurlijke tuinen, parken en plantsoenen, uitgave Stichting Oase, tel. 08897-71974.

Verschijnt 4x per jaar en kost per jaar f 25,-. *Gezien het nummer zomer 1994, vierde jaargang, nr 2. Groter contrast tussen vorige tijdschriften en Oase is niet mogelijk: Oase is een sober uitgegeven tijdschrift met 28 pagina's informatie over de natuurtuin te Pieterburen, stinzen(!)planten in Friesland en Groningen, een schooltuin in Lutjegast, Egels, Sjef van der Molen en op de achterpagina Rob Leopold met De bloemen en haar vrienden!*

***Tuinen van Elisabeth de Lestrieux**, Terra/Lannoo, Warnsveld, 1994. 128 p. in kleur. ISBN 90-6255-578-0. *Elisabeth de Lestrieux bespreekt een aantal door haar ontworpen tuinen in Nederland en België. Een en ander met plattegrond en bijzonderheden. Een blik in tuinen die anders gesloten blijven.*

Een harten-snoeptuin-ontwerp. Illustratie uit Tuinen van Elisabeth de Lestrieux

Tuincentrum Wiebe Wesstra deels ooit Tsjerke- en Heite-land!

In het hart van het noorden, tussen 't Norgerholt en het Blauwe Bos, ietwat verscho-
len achter streekeigenhuisjes langs de Elle-
boogvaart, ligt Tuincentrum Wiebe Wesstra.
Een bedrijf dat sinds de zeventiger jaren
door mond op mondreclame en de geleide-
lijke aankoop van stroken kerkegoed en
ouderlijk bezit, langzaam maar zeker uit-

groeide tot wat het nu is. Een groencentrum
met een scala aan keuze en zo'n breed assorti-
ment, dat een ieder die komt kijken, zeker
iets naar zijn/haar gading zal vinden. Want
nog steeds huldigen wij de gedachte dat
onze klanten bepalen wat ons tuincentrum
moet kunnen leveren. En dat betekent een
eindeloze aanvoer van kwaliteitskweek en
pootgoed tegen prijzen die zo 'ouderwets'

aandoen, dat steeds meer mensen de weg
naar ons tuincentrum weten te vinden. Daar
ontdekt men tijdens een ongestoorde wan-

deling langs de vele bloem- en plantebed-
den, de heester en bomenakkers, de ent- en
kweekplaatsen, de verscheidenheid aan jonge
tuinkruiden, rots- en siertuinplantjes, het
wezenlijke hart van dit drie bunderland.
Mocht het weer niet tot een dergelijke wan-
deling noden, dan kan men uitgebreid rond-
neuzen binnen onze nieuwe, met veel plan-
ten en bloemen gevulde kassen, waar alles
maar dan ook alles op het gebied van tuinar-
tikelen op een overzichtelijke wijze staat uit-
gestald. De combinatie tuincentrum, boom-
kwekerij en hoveniersbedrijf, biedt de klant
naast al het levend groen, ook de noodzake-
lijke keuze aan zwerfkeien, sierstenen, biels
en flagstones, hout- en rasterwerk, ja zelfs
tuinbeelden en kassen. De inzet van alle
medewerkers, maar voornamelijk de gedach-
te het onze klanten naar de zin te willen
maken, speelt nog steeds de belangrijkste rol
in ons beleid. Om de sfeer te proeven en
alles te bekijken (en beoordelen) wat wij met
de jaren hebben opgebouwd, kunt u door te
komen. Wij garanderen u een prettige er-
varing, een weelde aan groen en de mogelijk-
heid uw tuin naar eigen inzicht te verrijken
met een keuze uit alles wat Tuincentrum
Wiebe Wesstra biedt.

*Tuincentrum Wiebe Wesstra, Slinke 6a, 8433
LW Haulerwijk, tel. 05161- 1448. Het tuin-
centrum ligt ongeveer drie kilometer van het
centrum van Haulerwijk, richting Norg,
rechts naar Veenhuizen, direct rechts over de
witte brug, direct linksaf langs de vaart.*

Van dorpskweker tot beroeps-fruitteler
Boomkwekerijen Jos. Frijns & Zonen
Margraten; deze naam staat verbonden met
fruit- en vruchtbomen. Nu reeds in de 4e
tot 5e generatie als familie-bedrijf. Het is
gelegen op het plateau van Margraten op de
zeer bekende löss-gronden van Zuid-Lim-
burg. Als dorpskweker produceerde men

alleen nutsfruit, dus appel, peer, kers en
pruim op hoogstam. De volgende generatie,
professioneel geschoold bij 'Galopin' te Luik
(België), bracht ook andere kweekvormen
mee: palmetten, kandelabers, snoeren van
peer, perzik, abrikoos en noordkriek (Morel-
le), bedoeld voor de siertuin. Bij de daarop
volgende generatie deed de struik-spil vorm
zijn intrede. Generatie op generatie ver-
meerderde ook onderstammen als Malus
Malling typen, Cydonia Kwee A en Prunus
St. Julien A. Deze boomvorm was in eerste
instantie voor de moderne beroeps-fruitteler
bedoeld.

Nadat jaren het fruit en de vruchtbomen uit
de tuin waren geweerd, zorgden tuinliefheb-
bers en kenners met een grote eigen inbreng
van vorm en assortiment ervoor, dat ook
weer fruit- en vruchtbomen in de tuinen
werden geplant. Door de grote zorg het
assortiment in stand te houden (bijv. aantal
soorten appels) kwam men tot de ontdek-
king dat zeer oude rassen het ook goed
doen op zwak groeiende onderstammen,
welke twee tot drie jaar vruchten dragen.
Daardoor is het mogelijk oude soorten in
een kleine tuin te planten. Vroeger waren
deze soorten er alleen als grote fruitbomen
(hoogstam).

Naast de kweek van beroeps-fruitbomen is
er een afdeling voor de tuinliefhebber.
Omdat laatstgenoemde een groter
wensenpakket heeft dan een beroeps, heb-
ben wij ons erop toegelegd ook vele vragen
van deze zijde te kunnen beantwoorden.
Er zijn vele mogelijkheden om fruit- en
vruchtbomen in een tuin te verwerken.
Daarom * wagen wij ons aan een aantal
voorbeelden: Noordzijde, koud en guur:
Morelle als palmet. Oostzijde, zon tot 11
uur: een zeer geschikte plaats voor doornlo-
ze braam. Zuidzijde, zonnig: perzik-abri-
koos. Westzijde: peer, maar ook een afschei-

ding van rode aalbes in spilvorm is mogelijk.
Ons assortiment is op deze mogelijkheden
aangepast. Door de liefde voor de nostalgi-
sche hoogstam boomgaarden, kweken wij
ook in hoogstam, halfstam en struik een
uitgebreid assortiment, zowel in container
als in de volle grond, van appel, peer, kers,
pruim, perzik, abrikoos, nectarine, amandel,
walnoot, tamme kastanje, kweeper, aalbes
(rood-zwart-wit), kruisbes (groen-rood),
braam, framboos (zomer-herfts), groot-
vruchtige hazelaar, mispel, kornoelje, moer-
bei en vijg.

Onze afzetmarkt bestaat voor het grootste
deel uit tuincentra in Nederland, België en
Duitsland en de particuliere verkoop. Om de
klanten te helpen hebben wij voor de bestui-
ving een bestuivingslijst gemaakt waarin
men kan uitzoeken welke soorten tegelijk
bloeien en welke door kruisbestuiving
vruchtzetting bevorderen. Daarnaast zijn wij
reeds 50 jaar bezig met de teelt van rozen,
coniferen en laanbomen en de handel in de
rest van het groen. Een groot assortiment,
ook in de sierteelt, is voor ons een must,
met planten van de Middellandse Zee tot de
poolcirkel en 570 soorten vaste planten. Ons
streven is om met onze vakkennis afnemers
te adviseren in het assortiment, vorm en
gebruik.

*Jos Frijns & Zonen B.V., Boomkwekerijen,
Groot Welsden 30, 6269 EV Margraten, tel.
04458-1246*

Tuinplantenwinkels

Aangesloten bij de Nederlandse Tuinenstichting

Op vertoon van uw Tuinpasje krijgt u 10% korting bij:

- Bloemsierkunst
Louise Aalbers,
Terborgseweg 35,
7001 GM Doetinchem,
tel. 08340-34055
- K. Bevaart,
Singel t/o 508,
1012 VL Amsterdam,
tel. 020-6258282
- De Bloemgalerie,
Thomas à Kempisstraat 6,
8021 BB Zwolle,
tel. 038-541800
- Maria de Haan,
Corn. Schuytstraat 11,
1071 JC Amsterdam,
tel. 020-6791950
(korting alleen voor tuin
planten en snijbloemen
vanaf f 25)
- Juffertjes in 't Groen,
Schoolstraat 27,
2242 KE Wassenaar,
tel. 01751-10036
- A. Mauritz en Zonen BV
Brinklaan 2-10,
1404 ES Bussum,
tel. 02159-43914

- Orangerie,
Vughtsestraat 88b,
5211GL 's Hertogenbosch
tel. 073-128846
- Victorian Flowers,
Noordeinde 113,
2514 GE Den Haag,
tel. 070-3466707
- 't Soete Groen,
Binnenweg 200 A
2101 JS Heemstede
tel. 023-285103
- Wolterinck,
Bloemen en Planten,
Naarderstraat 13,
1251 AW Laren (NH),
tel. 02153-83909

De korting geldt alleen voor
plantmateriaal en bloemen.
Bij telefonische bestelling graag
uw Tuinpas-nummer opgeven.

Tuinshops

- Overijssel:
- * Mevrouw
E.M. Nietzman-Koning,
Pannekoekerdijk 6, 8011
BJ Zwolle,
tel. 038-216254
- Gelderland:
- * Mevrouw D. Hummelen,
'Spaensweerd',

- Bronkhorsterweg 18,
6971 JA Brummen,
tel. 05756-1104
- Utrecht:
- * Mevrouw
M.A.H. Diepeveen
Lyceumlaan 6
3707 EC Zeist
tel. 03404-24837
- Noord-Holland:
- * Secretariaat Nederlandse
Tuinenstichting,
Herengracht 476,
1017 CB Amsterdam,
tel. 020-6235058
 - * De heer O. Venstra
Graaf Wichmanlaan 25A,
1405 GX Bussum,
tel. 02159-49479
- Zuid-Holland:
- * Mevrouw K. de Keizer-van
der Lingen,
Hoflaan 38,
3062 JH Rotterdam,
tel. 010-4142029
- Open: dinsdag en donder-
dag 13.00-17.00 uur,
of na telefonische afspraak
- Zeeland:
- * De heer en mevrouw
De Haes-Cannenburg
Koudkerkseweg 200 A
4335 SP Middelburg
tel. 01180-38164
 - * Eleonore de Koning,
Kruipuitsdijk 3,
4436 RC Oudelande,
tel. 01104-8634
 - * Mevrouw.
M.H. Verstraeten-Iserbyt,
Reuzenhoek 27,
4543 NC Zaamslag,
tel. 01153-1615

- Brabant:
- * Mevrouw
G.M.W. de Haan-Looman,
Rubensstraat 7,
5691 EC Son
(bij Eindhoven),
tel. 04990-76294
- Limburg:
- * De heren J.W.A.M. van
Opstal en J.H.M. Willems
Veldstraat 12A
6227 SZ Maastricht
tel. 043-616267

Eerst opbellen voor u op pad gaat
is verstandig, ook i.v.m. route-
aanduiding.

Kwekerijen

Bij de Nederlandse Tuinen-
stichting aangesloten kwekerijen

- Kwekerij Abbing
Odijskerweg 38B
3709 JK Zeist
03438-13741
- Kwekerij De Beemd
(do, vr, za 9-17 uur)
Oudendijk 25
9989 EM Warffum
05950-4589
- Belle Epoque Rozenkwekerij
Oosteinderweg 489
1432 BJ Aalsmeer

- 02977-42546
- Tuincentrum-Boomkwekerij-
Tuinarchitectuur Jan Boom-
kamp
Hesselerweg 9
7623 AC Borne
074-664181
- Kwekerij De Border
(mrt t/m dec wo & za 9-17 u)
Twickelerlaan 13
7495 VG Ambt-Delden
05407-64123
- Rozen- en Handelskwekerij
Buisman BV
Oenerweg 16
8181 RH Heerde
05782-1530
- Kwekerij De Egelantier
Verlengde Boterdijk 10
9765 ED Paterswolde
05907-95418
- Jos Frijns & Zn Boom- en
Rozenkwekerijen
Groot Welsden 30-32-1
6269 EV Margraten
04458-1246
- Kwekerij Van der Kaa, Hof te
Dieren
Arnhemsestraatweg 14
6953 AX Dieren
08330-13166
- Kies, Hoveniersbedrijf
Boomkwekerij
Beerten 4
5081 AN Hilvarenbeek
04255-1333
- Koelemeijers Tuinen
23 modeltuinen
Purmerenderweg 44
1461 DD Z.O. Beemster
02998-1537/1893
- Vijverplantencentrum
'Midden Veluwe'
Gortelseweg 29
8171 RB Vaassen

- 05788-2614
- Fa. Nimfea - Gebr. van Tol
Vossenburchkade 113
2805 PD Gouda
01820-11451
- 4383 BG Vlieningen
Tuincentrum Pouwelse
Berlagestraat 1
01184-65375
- Vastplantenkwekerij
'De Rode Pimpernel'
Asserstraat 93
9335 TA Zuidvelde (Dr)
05928-12800
- Kwekerij Krijn Spaan
Kromme Rade 5
1241 LK Kortenhoef
035-562171
- Kwekerij Wiebe Wesstra
Slinke 6a
8433 LW Haulerwijk (bij Oos-
terwolde, Fr.)
05161-1448
- Rozenkwekerij
Van der Woning
Scheerbiessstraat 3
4845 PL Wagenberg
01626-85303
- Pieter Zwijnenburg Jr.
Halve Raak 18A
2771 AD Boskoop
01727-16232
(fax 01727-18474)

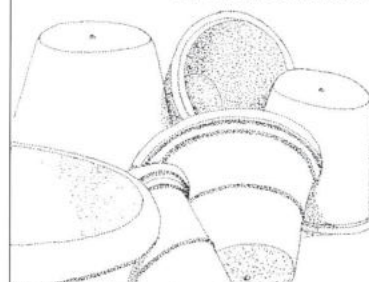
Op verzoek van de kwekers wordt
u verzocht bij aankopen/be-
stelingen uw tuinpas te tonen
resp. uw donateursnummer te
vermelden.

**STUDIO
DEUNK**

STUDIO DEUNK BV
Grafische vormgeving,
adviezen & begeleiding
BERENSTRAAT 15
1016 GG Amsterdam
telefoon 020 - 6220545

the five seasons decoration

*divisie van r.o.m. consultants
tuin- en landschapsarchitecten*

tuinliefhebbers die voor kwaliteit kiezen

*het echte vorstbestendige toskaanse terracotta,
eindelijk ook in Nederland te koop
potten van mario mariani, masini, m.i.t.a.l., ugo
poggi*

- voor binnen en buiten
- handgemaakt

*design tuin-/serre-tafels
- voor de tuinkunstliefhebber*

*kerkweg 40 beekbergen
tel. 05766-2981 fax: 05766-3921*

*tuin open vrijdag/zaterdag 14.00 - 18.00 uur
en op afspraak.*

Kom wandelend tuinideeën opdoen!

Sfeervol aangelegde informatieve ideeëntuin van 20.000 m², waarin alle in Nederland leverbare 'harde' materialen zijn toegepast in meer dan 100 tuinonderdelen.

Nu uitgebreid met **VOORBEELDTUINEN**
van vooraanstaande
Nederlandse hoveniers

Entree: f 10,00
incl. infopakket
Vanaf 1 maart
dagelijks
geopend
óók
's zondags!

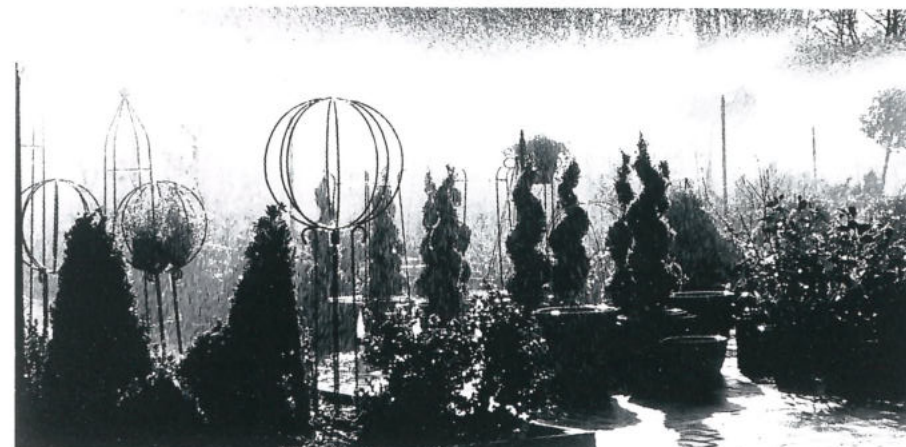

Informatietuinen Appeltern

LICHTWEEK + TUINMARKT
van 6 t/m 11 sept.

Walstraat 2a Tel.: 08874 - 1732 Appeltern
(Gld.) ± 20 km van Nijmegen

kwekerij **de limieten**

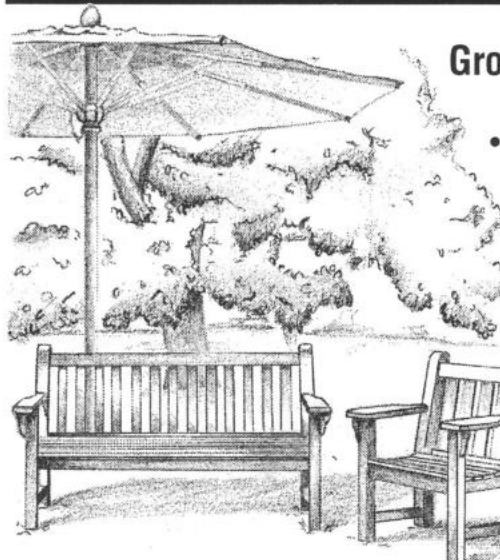

VOOR TUINLIEFHEBBERS ZONDER GEDULD

Naarderstraat 298a 1272 NT Huizen N.H. Tel.: 02159 - 44663 Fax: 02159 - 43464

Geopend van maandag tot en met zaterdag van 8 tot 17 uur.

SCHITTERENDE BUITENMEUBELN

Grote collectie:

- Engelse teakhouten buitenmeubelen (van gegarandeerd milieu-vriendelijk plantagehout!)
- Hoofddealer: Barlow Tyrie, Teak & Garden, Gelfort, Lister.
- Houtstok-parasols en deckchairs
- Weerbestendige rotanmeubelen
- Smeedijzeren meubelen * Bezoek onze schitterende showroom

Kerkhof

Naarderstraat 14 - 14^a Laren (NH), telefoon 02153 - 16823.
U vindt ons vlakbij 't Singermuseum en we bezorgen gratis in héél Nederland. Woensdags na 13.00 uur gesloten.

FRED BUURMAN

Hoveniersbedrijf

Uw vakman voor:

- Exclusieve tuinontwerpen
- Aanleg onderhoud renovatie
- Vijveraanleg
- Sierbestrating
- Boomverzorging
- Grond- en spitwerk
- Onderhoudcontracten voor particulieren en bedrijven

Wildenborglaan 21 - 6825 GA Arnhem

Tel. 085 - 61 93 37

TEAKHOUTEN TUINMEUBELN

SUN FURNITURE
ANTIEK VAN DE TOEKOMST

Oriënteert U zich bij onze dealers

• NEDERLAND

- Rodenburg Tuincentrum Woerden 03480-12466
- Europatuin Haaxman Eemnes 02153-14127
- Marijke Janssen Sambeek (Boxmeer) 08855-75868
- Antiquair van Leeuwen Noordeinde 164, Den Haag 070-3653907
- Tuincentrum Koelemeijer "de Hof van Heden" Z.O. Beemster 02998-1537
- Laheij Exclusief Arnhem 085-423529

Uitsluitend bij de INTRATUINEN:
• Halsteren 01641-83036

- Heemstede 023-249221
- Heerenveen 05130-36250
- Heerlen 045-754252
- Groningen 050-421322
- 's Gravenzande 01748-13540
- Lochem 05730-52356
- Intratuin Woudrichem te Rijswijk N. BR. 01832-1994

BELGIË

- Tuinhobby Algoet Zwevegem 056-755203
- Bloemenweelde Bomberna & Zn. Maldegem 050-716291
- Bloemen Bulckens-Beirinckx Herentals 014-212545
- Bourbon-Sleeckx Bvba Schilde 03-3830669

- Compagnie des Jardins Brussel 02-3757239
- Deweert Oostende 059-805289
- Hanolux Turnhout 014-417674
- Florina Tuincentrum As 089-657134
- BVBA Vanhie Wolvertem 02-2691395
- Tuinmeubelen Van Mele Hamme 052-479014
- Tuincentrum Rodenburg Schoten 03-6330488

LUXEMBURG

- J.C. Donnersbach Keispelt 308-893

1892 **Abbing** 1992
KWEKERIJ
TUINARCHITECTUUR

Kwekerij ABBING heeft een
Tuinplantenboek (112 blz.), boordevol
tuinplanten met kleuren-foto's.
Een informatiebron over de standplaats,
kleur, hoogte, grondsoort en bloeitijd
van tuinplanten.

Dit boekje is te bestellen door
overmaking van f 10,- op girorekening
10469 t.n.v. kwekerij Abbing Zeist,
onder vermelding: katalogus.

Openingstijden:

maandag t/m vrijdag
van 8.30 tot 17.30 uur
zaterdags vanaf
8.30 tot 16.00 uur

ODIJKERWEG - ZEIST
Nabij station
Driebergen-Zeist
Telefoon:
03438-13741

HADDONSTONE

Garden Ornaments & Architectural Stoneware

Het omvangrijke programma van Haddonstone
bestaat o.a. uit:

- Vazen, urnen, beelden en vijvers.
- Balustrades in diverse soorten en afmetingen.
- Kolommen en pilasters in diverse lengtes.
- Paviljoens, tempels en portalen.
- Afdekplaten en afdekbanden in diverse soorten.

JEAN ROBERT EVERTSE

Zwaag, Telefoon 02290 - 30725, Telefax 02290 - 38538

Plantencentrum

Princenbosch

zonder twijfel het meest
complete assortiment tuin-
planten van Zuid-Nederland

o.a. speciale vaste planten,
exclusieve bamboes en
rozensoorten

De oase tussen Bavel en Gilze

Van Oosterwijk Bavelseweg 143 Gilze Tel. 01613-1923

BON TON

tuinornamenten

Wildenborchseweg 13
7251 KB Vorden
Telefoon 05752-6763

Openingstijden:
dinsdag t/m zaterdag
van 10.00 tot 17.00 uur.

*Een unieke collectie
loden, bronzen en stenen
tuinornamenten van
gerenommeerde Engelse
ateliers staat opgesteld
in de inspirerende
landschapstuin van
Ton van Rijsbergen.*

GROENGROEP

TUINONTWERP - TUINAANLEG - TUINONDERHOUD

Reyerskoop 78 - 2770 BS Boskoop
Tel. 01727-16732 Fax. 01727-18683

MEDAILLEWINNAAR OP DE FLORIAD 1992

MAAK VRIJBlijvend een afspraak voor een bezoek aan onze fotopresentatie

voor aparte vaste- en éénjarige planten

KWEKERIJ KRIJN SPAAN

al van onze nieuwe showtuin gehoord?
nee, kom dan gauw kijken.

p.s. onze nieuwe catalogus is ook klaar.

Kromme Rade 5, KORTENHOEF. Tel. 035-562171

FIRMA C. ESVELD

BOOMKWEKERIJEN • KLEINHANDEL • BOEKHANDEL

Rijneveldt 72
2771 XS Boskoop
tel: 01727-13289
fax: 01727-15714

openingstijden:
werkdagen 9-17 uur
zaterdag 9-16 uur
ruime parkeergelegenheid

Gespecialiseerd in houtige gewassen

*In onze kwekerijen vindt u vele bijzondere
heesters en bomen, die bijna nergens te zien zijn!*

*In onze kleinhandelsafdeling staat een zeer groot
assortiment gereed om direct mee te nemen!*

Catalogus op aanvraag, een acceptgiro à f.10.-
is bijgevoegd als bijdrage in de kosten.

Voor bestellingen hebben we
een week levertijd nodig

Kom eens bij ons kijken, het loont de moeite

ROZENKWEKERIJ van der Woning

Wij nodigen U vrijblijvend uit om
een bezoek te brengen aan onze
sfeervolle en inspirerende
rozentuinen.
Zo'n 150 variëteiten tonen hun
charme of lokken U met hun
verrukkelijke geur.
Maak alvast Uw keuze voor het
plantseizoen.

Rozen in pot verkrijgbaar.

Scheerbiestraat 3, Wagenberg
t.o. watertoren
bij Made
3x rechts
tel. 01626-85303

Duizenden boeken voor in de tuin !

Boekhandel Architectura & Natura

Leliegracht 44, 1015 DH Amsterdam 020 - 6236186

Wij versturen door het gehele land

MINICURSUSSEN

DE RHULENHOF
— Kwekerij & Tuinen —

TUINEN. Verrassende tuinen rondom een vijver met terras en thee-
huis, borders en lanen en een weelde aan kuipplanten. Zo'n 20.000 m²
om ideeën op te doen voor de eigen tuin.

Als speciale activiteit start Amy van Ierssel in juni met een achttal MINI-
CURSUSSEN over ontwerpen van borders en verzorgen van kuip-
planten. Gratis voor tuinbezoekers. Steeds van 11-12 uur.

PROGRAMMA:

- Geschiede borderplanten / donderdag 2 juni, 8 sept.
- Vaste planten borders / donderdag 9 en 30 juni, 4 aug., 15 sept.
- Combinatieborders van struiken en vaste planten / donderdag
16 juni, 7 juli, 11 aug., 22 sept.
- Schaduwplanten en onderbegroeiing / donderdag 14 juli, 18 aug.
- Verzorging van kuipplanten / zaterdag 4 juni, 2 juli, 6 aug.
- Snoeien van kuipplanten / zaterdag 11 juni, 9 juli, 13 aug., 17 sept.
- Kuipplanten voor beginners / zaterdag 18 juni, 16 juli
- Overwinteren van kuipplanten, waar en hoe / zaterdag 20 aug.,
10 en 24 sept.

KWEKERIJ. Bijzonder in vaste planten en kuipplanten. Al de vaste
planten voor de verkoop kan men zien groeien en bloeien in 15
demonstratieborders op kleur. Ook is er een uitgebreide collectie voor-
beeld-kuipplanten.

OPENINGSTIJDEN. Tuinen: 12 mei - 1 okt., di. t/m za. 10-17 uur en
zo. 13-17 uur. Toegang f 7,50, ki.<12 j. f 3,50. Kwekerij: tot 1 okt.,
di. t/m za. 10-17 uur. Catalogus f 6,- op giro 140726.

Amy van Ierssel, Kleefseweg 14 - Ottersum (gem. Gennep) 08851-18039

Barneveld - Wesselseweg 100
Tel. 03420-22164

WESSELSHOEK

— TUINHUISBOUW —

Bezoek onze stand op Fleurig '94.
En profiteer van onze beursaanbiedingen.
duivetillen - volières - hondekennels -
kippehokken - bergingsschuren - enz.

Exclusieve Tuindecoraties

In het kleine dorpje IJsselmuiden, gelegen aan de IJssel, aan de overzijde van de Hanzestad Kampen vindt U een grote collectie tuindecoraties. Op ons 10.000 m2 grote tuincentrum kunt U uren rondwalen tussen de

waterstenen, zonnewijzers (ook zandsteen, lood, brons), tuinmeubels, nieuw: meubels gemaakt van Europees Robinia hout (hout, gietijzer, bistro), Japanse lantaarns, duizenden beelden, fontein, Terra-Cotta potten, Bronzen dierfiguren, spreuwpotten, lantaarnpalen, Molenstenen, hardhouten vlonders (op maat gemaakt), vijfvermaterialen enz.

TUINCENTRUM

Kaster

Oosterlandenweg 2
8271 AP IJsselmuiden
Tel. 05202-12211
Fax: 05202-27987

TUIN-PRIËLEN in diverse afmetingen en uitvoering worden in opdracht op maat gemaakt en aangepast voor de lokatie.

Gespecialiseerd in:

- ontwerp en uitvoering exclusieve tuinen
- begeleiding en deskundige adviezen
- bij projecten en inrichtingen
- kwekerij van solitaires.
Buxus - Taxus etc.
- potterie - tuinornamenten - decoratieve objecten.

Voor meer informatie
of deskundig advies
bel of schrijf ons.

"Peppelhoeve" Cees Olislagers,
Liempdseweg 6, 5492 SM Sint-Oedenrode.
tel.: 04138 - 75286 fax: 04138 - 77905

Pinnups® Plantensteunen

Het complete en decoratieve alternatief voor touwtjes en afbrekende bamboe-stokken.

- Op ieder moment v/h seizoen te plaatsen
 - In hoogte verstelbaar
 - Onopvallend door donker-groene coating
 - Veilig voor ogen
 - Jarenlange levensduur
 - Meerdere vormen en maten
 - Verzinkt en gecoat staal.
- Hoogte:
75 - 175 cm.

Voor verkoopadressen: Peacock Garden Supports
tel. 04997-74080 De Fransman 10 5688 NG Oirschot (NL)

Willy Klimp Nijhoff

DECORATIE- EN TUINGALERIJ
EXCLUSIEF IN TUINMEUBILAIR
TUINHUIZEN EN PRIËLEN
TUIN- EN WOONDECORATIE

"MOLENHEERDT"

Oostwoldjerweg 5, Siddeburen
(nabij autoweg)

Open: do. vr. za. van 10.00 - 18.00 uur
of tel. afspraak 05983 - 1658

NYGAARD

kwekerij van vaste planten
voor zandgrond is

VERHUISD

naar de Kempseweg 15
te Bostel-Lennisheuvel

Open: vrijdag en zaterdag
van 1 maart tot
1 oktober van
10 tot 17 uur,
tel. 04116-83292

Catalogus p.o. na f 3,75
op giro 4774000

"DE Beemd"

KWEKERIJ/MODELTUIN OUDENDIJK 25, WARFFUM

BIJ ONS VINDT U EEN BREED SORTIMENT HEEM-
EN VASTE PLANTEN, ROZEN EN CLEMATISSEN.
ALLE PLANTEN ZIJN TE BEWONDEREN IN DE DOOR
ONS OP EIGEN WIJZE INGERICHTE COMBITUIN EN
ROZENTUIN.

BIJ ONS KUNT U OOK TERECHT VOOR TUINONTWERP.

Open op do, vr, za, van 9.00 tot 17.00 uur
Catalogus door f 7,- op giro 250661 / Tel.: 05950 - 4589

De Landschapstuin

Tuinarchitectenbureau

- Ontwerp
- Advies
- Aanleg
- Onderhoud
- Renovatie

Bel
voor een
vrijblijvend
oriënterend
gesprek.

De Bilt, Tel. 030-200615, Fax 030-200615

de Bovenkamer

BEL GRATIS 06 - 099 44 40 VOOR EEN INTRODUCTIE-ABONNEMENT
OP HET MEEST INFORMATIEVE OCHTENDBLAD VAN NEDERLAND.